

Emîr Pâdişah'ın Hayatı ve *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi

Öz: Namazda müntesibi olduğu mezhep dışında farklı mezhebe mensup imama iktidâ meselesi erken dönemlerden itibaren tartışılan bir husus olmuştur. Mezheplerin konuya dair yaklaşımlarında abdest ve namazla ilgili dayandıkları delillerin farklı oluşu önemli bir faktör olmuştur. Özellikle abdesti bozan şeyler konusundaki anlayış farklılıkları, farklı mezhebe mensup imama iktidânın cevâzi hususunda tartışmaların ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Zaman zaman mezhepler arasında yaşanan rekabet ve gerilimlerin etkisiyle müntesiplerin konuya dair hassasiyetleri artmış, bu durum bir mescitte ayrı ayrı cemaatlerin teşekkül etmesine sebep olmuştur. Böylece farklı mezhebe iktidâ meselesi farklı zamanlarda dönemin önemli konularından biri haline gelmiş ve konuya dair eserlerin kaleme alınmasına zemin hazıramıştır. Mekhûl en-Nesefî'nin rivayetinde olduğu gibi kurucu imama nispet edilen görüşler, mezhep içerisinde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına ve mezhepler arası ihtilafların derinleşmesine yol açmıştır. Bazı fakihler ise namazın, İslam toplumu üzerindeki birleştirici ve bütünleştirici etkisine vurgu yaparak hangi mezhebe mensup olursa olsun imama kayıtsız olarak tabi olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Hanefî fakihî Emîr Pâdişah da konuyla ilgili *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* isimli bir eser telif etmiştir. Eser, mahtut olup herhangi bir çalışmaya konu edilmemiştir. Müellif, farklı mezhebe mensup imama iktidâ konusunu ele aldığı bu eserde mezhep içerisinde ortaya çıkan farklı görüşleri ve dayandıkları delilleri ortaya koymuştur. Biz de bu çalışmamızda mezkûr risaleyi esas alarak konuya dair mezhep içerisindeki görüşlerin ve dayanaklarını tespit ve tahlile çalıştık. Muhteva tahliline tabi tuttuğumuz eserin daha sonra tahkikli neşrini gerçekleştirdik. Çalışmada rivayet ve metin analizinin yanı sıra betimleme ve mukayese yöntemlerine müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Şâfiî Mezhebi, İktidâ, Cemaatle Namaz, Emîr Pâdişah

The Life of Emîr Pâdişah and the Analysis and Evaluation of His Work Titled “*Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye*”

Abstract: The issue of ruling on an imam who belongs to a sect other than the one he belongs to in prayer has been a matter of debate since the early periods. The different evidences on which the sects relied on regarding ablution and prayer have been an important factor in their approaches

to the issue. In particular, the differences of understanding about the things that vitiate ablution have an important place in the emergence of discussions about the walām of the imam of a different sect. From time to time, due to the rivalry and tensions between the sects, the sensitivity of the adherents on the subject increased, which led to the formation of separate congregations in a mosque. Thus, the issue of ruling for different sects became one of the important issues of the period at different times and paved the way for the writing of works on the subject. As in the narration of Mekhül al-Nasafî, the views attributed to the founding imam led to the emergence of different approaches within the sect and deepened inter-sectarian conflicts. Some jurists, on the other hand, emphasised the unifying and integrative effect of prayer on the Islamic society and stated that the imam, regardless of which sect he belonged to, should be obeyed unconditionally. The Hanafî jurist Amîr Pâdishah wrote a work titled *Risâla ferîda fî iktidâ'i al-Hanafîyya bi al-Shafî'îyya* on the subject. The work is unique and has not been the subject of any study. In this work, the author, in which he deals with the issue of ruling the imam belonging to a different sect, has revealed the different opinions that emerged within the sect and the evidences on which they are based. In this study, we have tried to identify and analyse the views and bases of the sect on the subject based on the aforementioned treatise. We have subjected the work to content analysis and then made a critical edition of it. In addition to narration and textual analysis, description and comparison methods have been applied in the study.

Keywords: Islamic Law, Hanafî Madhhab, Shafî'i Madhhab, Iqtidâ', Congregational Prayer, Amîr Pâdishah

Giriş

Namazda farklı mezhebe mensup imama iktidâ meselesi erken dönemlerden itibaren tartışılan bir husus olmuştur. Mezheplerin farklı delillere dayalı bakış açılarından kaynaklı olarak abdesti bozan durumların mezhepten mezhebe değişiklik arz ettiği görülmektedir. Çeşitli dönemlerde konjonktürün etkisiyle yaşanan mezhep taassubu, farklı mezhebe mensup imama iktidâ konusunda ihtilafların yaşanmasına sebep olmuş, ulema arasında yaşanan tartışmalar, halk arasında da ayrışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İlim adamları konuya dair mensubu olduğu mezhebin yaklaşımlarını kendi kanaatlerini de yansıtacak şekilde sistematik bir hüviyete büründürerek söz konusu tartışmalara katkı sağlayacak müstakil çalışmalar ortaya koymuşlardır. Böylece farklı mezheplere mensup fukahanın eserleri zengin bir birikim ve mirasın oluşmasına vesile olmuştur.

Mekhül en-Nesefî'nin (ö. 318/930) Ebû Hanîfe'ye nispet ettiği “*Bir kimse rükûya giderken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırırsa namazı fâsîd olur. Çünkü bu, amel-i kesîrdir. Bu durumda (ellerini kaldıran imama) iktidâ sahib değıldir*”¹ şek-

1 Rivayet için bk. Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhan, *Şerhu'l-Cami'is-sağîr*, thk. Esedullah Muhammed Hanîf (Mekke: Ümmü'l-Kura

indeki rivayet çerçevesinde mezhebe muhalif imama iktidânın câiz olup olmadığına dair ilk tartışmalar 4/10. asırdan itibaren ortaya çıkmış, 8/14. yüzyıla gelindiğinde ise bu ihtilaflar artarak devam etmiştir. Bu sebeple söz konusu rivayeti merkeze alan lehte vealeyhte müstakil çalışmalar yapılmıştır.

Bu konuda yapılan modern çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) konuya dair telif ettiği *Lisânü’l-ibtidâ fî beyâni’l-iktidâ* eseri üzerine 2015 yılında Adnan Memduhoğlu tarafından yapılan tahkik çalışmasıdır.² Eser üzerine yapılan bir diğer tahkik çalışması ise Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc’a ait olup, eser 2020 yılında Ammân’da basılmıştır.³ Necmeddin Güney de eseri bir bildiriye konu ederek farklı mezhebe mensup imama iktidâ konusundaki fikhî tartışmaları ele almıştır.⁴

Rahmetullah Es-Sindî’nin (ö. 993/1585) konuyla alakalı *Risâle fî Beyâni’l-İktidâ bi’ş-Şâfiyye ve’l-Hilâf fî Zâlik* eseri de Ahmet Aydın tarafından bir makaleye konu edilmiştir.⁵ Eser ayrıca Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc tarafından *Gâyetü’t-tabkik ve nihâyetü’t-tedkik fî’l-iktidâ bi’ş-Şâfiyye* ismiyle 2020 yılında tahkik edilerek Ammân’da basılmıştır.⁶ Aynı şekilde Kıvâmüddin el-İtkânî (ö. 758/1357) ile Ce-

- Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Doktora Tezi, 1423), 1/199-200; Burhâneddin (Burhânü’ş-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî, *el-Mubîtu’l-burbânî fî’l-fikhi’n-Nu’mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004), 2/207; Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-Înâye şerbu’l-Hidâye* (Beirut: Dârü’l-Fikr, ts.), 1/436; Hüsâmüddin Hüseyin b. Alî b. Haccâc es-Signâkî, *en-Nibâye fî şerbi’l-Hidâye*, thk. Halid b. İbrahim Salih el-Muheyimîd (Mekke: Ümmül Kura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1436), 3/272; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid İbnü’l-Hümâm, *Fetbu’l-Kadir* (Beirut: Dârü’l-Fikr, ts.), 1/436; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, *Reddül-mubtâr ale’d-dürri’l-mubtâr* (Beirut: Dârü’l-Fikr, 2000), 1/625.
- 2 Bk. Adnan Memduhoğlu, “Molla Ali el-Kârî ve ‘el-İhtidâ fî’l-iktidâ’ Adlı Risalesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2015), 227-270.
 - 3 Ebü’l-Hasen Nürüddin Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Lisânü’l-ibtidâ fî beyâni’l-iktidâ*, thk. Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc (Ammân: Merkezü Envârî’l-Ulemâi lîd-Dirâsât, 2020).
 - 4 Necmeddin Güney, “Muhالیf’in Arkasında Namaz Kılmak: Ali el-Kârî’nin ‘İktidâ Risalesi’, Öze- linde Farklı Mezhepten İmama Uymaya Dâir Fikhî Tartışmalar”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ablakı*, ed. Ahmet Polat - Abdülcelil Bilgin (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 3/545-559.
 - 5 Ahmet Aydın, “Namazda Başka Bir Mezhepten Olan İmama Uymanın Hükmüne Dair Tartış- malar ve Rahmetullah Es-Sindî’nin ‘Risâle fî Beyâni’l-İktidâ bi’ş-Şâfiyye ve’l-Hilâf fî Zâlik’ Adlı Risalesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/62 (2019), 1677-1689.
 - 6 Rahmetullah b. Abdullah es-Sindî, *Gâyetü’t-tabkik ve nihâyetü’t-tedkik fî’l-iktidâ bi’ş-Şâfiyye*, thk. Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc (Ammân: Merkezü Envârî’l-Ulemâi lîd-Dirâsât, 2020).

maleddin el-Konevî'nin (ö. 770/1369) konuyla ilgili risaleleri de, Adem Çiftci tarafından ayrı makalelere konu edilmiş, akabinde de risalelerin tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir.⁷

İşte bu çalışmalardan birisi de Osmanlı dönemi Hanefî fakihlerinden aslen Horasanlı olup Mekke'de mukim Emîr Pâdişah'ın (ö. 987/1579) telif ettiği *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* isimli eserdir. Eserin mahtut oluşu ve üzerine herhangi bir tahkik ya da akademik bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu eseri neşretmeye sevk etmiştir. Telif ettiği eserler ile Hanefî mezhebi içerisinde önemli bir yere sahip olan müellifin tanınması ve risalenin neşredilerek ilgililerin idrakine sunulması ve bu alandaki tartışmalara küçük de olsa bir katkı yapması amaçlanmıştır.

Bu eserde müellif, Hânefî birinin Şâfiî imama iktidâsının sahih olup olmayacağı ve herhangi bir mescitte cemaatle namaz kılınırken Hanefî birinin bu cemaate tâbi olup olamayacağına dair hususları ele almak için bu risaleyi telif etmiştir.

Biz de çalışmamızda söz konusu risaleyi inceleyip değerlendireceğimiz daha sonra da tahkikli neşrini gerçekleştireceğiz.

A. Araştırma ve Değerlendirme

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Tam adı Muhammed Emîn b. Muhammed el-Hüseynî el-Horasânî el-Buhârî el-Mekkî'dir.⁸ Müellifin hayatına dair bilgiler oldukça sınırlı olup yok denecek kadar

7 bk. Adem Çiftci, "Kivâmüddin el-İtkânî ve Namazda Ellerin Kaldırılmasının Terk Edilmesi Gerektiğine Dair Risalesi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (Aralık 2023), 1-73; Adem Çiftci, "Cemâleddin el-Konevî'nin Namazda Ellerin Kaldırılması Meselesine Dâir Risâlesi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2023), 155-180.

8 Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1941), 1/156, 193, 293, 358, 450, 2/1260; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/249; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002), 6/41; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 14/41; Şa'ban Muhammed İsmail, *Usulü'l-fıkıh: Târibubu ve ricâlübü* (Riyâd: Dâru'l-Mirrih, 1981), 474; Ferhat Koca, "Emîr Pâdişah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/143; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* (Ankara: TDV Yay., 2013), 268.

azdır. Ancak İbnü’l-Hümâm’ın usûl eseri *et-Tabrîr* üzerine yazdığı *Teysîrî’l-Tabrîr* isimli şerhinin mukaddimesinde “neseben Hüseyin”, “mezheben Hanefî”, “mevliden Horasânî”, “menşe’ en Buhârî”, “muvattânen Mekki” olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgilerden hareketle müellifin, Hz. Hüseyin’in soyundan geldiği, Hanefî mezhebine mensup olduğu, Horâsan’da doğup büyüdüğü, eğitim için Buhârâ’ya gittiği, uzun yıllar Mekke’de ikamet ettiği anlaşılmaktadır.⁹

Emîr Pâdişah, bugün İran sınırları içerisinde yer alan Meşhed’de vefât etmiştir. Müellifin ölüm tarihini bazı kaynaklar 972/1564 olarak kaydetmekle birlikte¹⁰ büyük çoğunluk ise 987/1579 kabul etmektedir.¹¹ Kâtip Çelebi’nin müellifin, Sü-yûtî’nin *Târîbu’l-hulefâ’* sına yazdığı ihtisarını 987 (1579);¹² Muhammed Pârsâ’nın tasavvufa dair *Faslü’l-bitâb* isimli eserinin Farsçadan Arapçaya tercümesini ise 7 Recep 987 (1579) yılında tamamlandığına dair vermiş olduğu bilgiler ikinci görüşün doğruluğunu teyit etmektedir.¹³

Müellifin fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, tarih ve dil bilimleri alanında yazmış olduğu eserler, İslâmî ilimlerin farklı alanlarındaki yetkinliğini ve üretkenliğini göstermektedir. Yazdığı eserlerde kullandığı dillerden hareketle Arapça, Farsça ve Türkçe bildiği anlaşılmaktadır.¹⁴

1.2. Eserleri

Müellifin farklı alanda telif ettiği irili ufaklı on altı eseri tespit edilebilmiştir.

- 9 bk. Muhammed Emîn b. Muhammed el-Buhârî Emîr Pâdişah, *Teysîrî’l-Tabrîr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1351/1932), 1/2. Ayrıca bk. Şa’ban İsmail, *Usulü’l-fıkıh*, 474; Ebu’t-Tayyib Mevlüd es-Serîrî es-Sûsî, *Mu’cemü’l-usûliyyîn* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 432; Koca, “Emîr Pâdişah”, 11/143; Hadi Ensar Ceylan, “Emîr Pâdişah”, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 16 Ekim 2024).
- 10 Zirikli, *el-A’lâm*, 6/41; Sûsî, *Mu’cemü’l-usûliyyîn*, 432.
- 11 İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, 2/249; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 14/41; Şa’ban İsmail, *Usulü’l-fıkıh*, 474; Koca, “Emîr Pâdişah”, 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 268.
- 12 bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/293.
- 13 bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1260.
- 14 Şa’ban İsmail, *Usulü’l-fıkıh*, 474; Koca, “Emîr Pâdişah”, 11/143.

1.2.1. *Teysîrû't-Tabrîr*

İbnü'l-Hümmam'ın fıkıh usulü alanında telif ettiği *et-Tabrîr* isimli eseri üzerine yazılan iki şerhinden biri olan *Teysîrû't-Tabrîr*'in müellifin mukaddimedeki "... *Bu yüzden kalktım ve ciddiyetle paçaları sıvadım. Allah'ın Yüce Evi'nin komşuluğundan yardım dileyerek -Allah onun şeref ve yüceliğini artırsın- öyle bir çöle/sabaya girdim ki, daba önce hiçbir yolcu izlerini takip etmek için onu geçmemiş, hiçbir su arayan onların haberlerini takip etmek için su kaynaklarına uğramamıştı*" şeklindeki ifadelerinden hareketle Mekke'de yazıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵

İbn Emîru Hâcc'ın (ö.879/1474) *et-Tabrîr* üzerine daha önce yazdığı *et-Tabrîr ve't-tabbîr* isimli şerh ile müellifin şerhi mukayese edildiğinde Emîr Pâdişah'ın bu şerhi özetleyip sadeleştirmekle yetindiği ve söz konusu şerhe ve şârihe herhangi bir atıf yapmadığı kaydedilmekle¹⁶ birlikte Emîr Pâdişah'ın *et-Tabrîr*'in anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla metinde geçen ifadeleri dilbilimsel açıdan ele alması, kavramların sarf ve nahiv tahlillerine ağırlık vermesi *et-Teysîr*'i İbn Emîru Hâcc'ın şerhinden ayıran özellik olarak öne çıkmaktadır.¹⁷ Müellif'in şu ifadeleri de bu tespiti desteklemektedir: "*Ömrümün en güzel zamanlarını onun (et-Tabrîr'in) sorunlarını çözmek için harcadım. Tüm çabamı kapalı noktaları açmaya sarf ettim. Açıklama ve düzeltme konusunda aşırıya gittim. Açık olanla yetindim. Sıkıcı ve gereksiz uzatmalar-dan kaçınmak için sözü ne uzun ne de kısa tuttum. Orta bir yol izledim.*"¹⁸

Müellif ayrıca eserini alanın uzmanlarının huzurunda ve derslerde müzakere ettiğini, böylece hataları düzelterip kolaylaştırmak amacıyla değişiklikler ve düzenlemeler yaptığını kaydetmektedir.¹⁹

Kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan eser, 1350-1352/1931-1932 yıllarında Kâhîre'de dört cilt halinde basılmıştır.²⁰

15 Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tabrîr*, 1/3. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/156, 358; Sûsî, *Mu'cemü'l-usûliyyîn*, 432; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

16 bk. Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

17 Şa'ban İsmail, *Usulü'l-fıkıh*, 474; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143; Hadi Ensar Ceylan, "Emîr Pâdişah", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 16 Ekim 2024).

18 Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tabrîr*, 1/3.

19 Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tabrîr*, 1/3.

20 bk. Muhammed Emîn b. Muhammed el-Buhârî Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tabrîr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1351/1932).

1.2.2. *Şerbu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*

Hanefî fakihî Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200'den sonra) İslâm miras hukukuna dair yazmış olduğu *el-Ferâizü's-Sirâciyye* isimli eseri üzerine müellif yazdığı bir şerhtir.²¹ Eser mahtut olup Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa, 1102; Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi, 1090 ve Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B2589 numarada kayıtlı olan üç yazma nüshası bulunmaktadır.

1.2.3. *Necâbu'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*

Müellifin fıkıh usulüne dair telif etmiş olduğu bu eser kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak Brockelmann eserin bir nüshasını kaydetmektedir.²²

1.2.4. *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye*

Bu eser çalışmanın merkezini oluşturduğu için ilgili bölümde incelenecektir.

1.2.5. *Hâşiye alâ Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*

Beyzâvî'nin (ö. 685/1236) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil* isimli meşhur tefsiri üzerine müellifin yazmış olduğu haşiyedir. Müellif, *Envârü't-tenzîl*'in Nisâ sûresinin sonuna kadarki kısma haşiye yazmıştır.²³ Eserin yazma eser kütüphanelerinde tespit edilen on tane yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi, 192; Şehid Ali Paşa, 193; Kılıç Ali Paşa, 114; Yenicami, 129; Murad Molla, 219; Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi, 113; Köprülü Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa, 181 ve 182/06; Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 HK 282/1 numaralarda kayıtlı olan nüshalardır.

21 Koca, "Emir Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 268; Abdurrahman Yazıcı, "Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirin Dönemi Ferâiz Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 147-192 168.

22 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband* (Leiden: E.J. Brill, 1937-1942), 2/583. Ayrıca bk. Koca, "Emir Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 268; Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 388.

23 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/193; Koca, "Emir Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 269.

1.2.6. *Tefsîru sûreti'l-Fetih*

Fetih sûresinin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu hususundaki tartışmaları elen alan eserin,²⁴ kütüphanelerde kayıtlı pek çok nüshası bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 170; Yeni Cami, 1182/5; Fatih, 276; Hasan Hüsnü Paşa, 65/59; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 318; Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 114/2; Ulucami, 443/1; Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/2; Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 282/2.²⁵

1.2.7. *Risâle fi'l-es'ileti'lletî ursilet min Mekke ilâ Hindûşâh*

Eser *Envârü't-tenzîl ve Tefsîrül'-Celâleyn* gibi eserlerde yer alan yorumlarla bazı âyetlere getirilen izahlar hakkında müellife yöneltilen sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır.²⁶ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 316/7 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

1.2.8. *Risâle fi heli'l-besmele mine's-suver em lâ*

Sûrelerin başında bulunan besmelenin o sûreye dâhil olup olmadığı hususunda ortaya çıkan tartışmaları konu edinen bir risaledir.²⁷ Eserin Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa, 1606/31 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

1.2.9. *Risâle fi beyâni enne'l-ħacce'l-mebrûr yükeffirü'z-zünûb*

Müellif bu eserini, makbul bir haccın sadece küçük günahların affedilmesine vesile olacağına dair bazı Şâfiîler tarafından ileri sürülen görüşe reddiye olarak telif etmiş; söz konusu görüşün aksine şirk hariç mebrûr ve makbul bir haccın bütün günah-

24 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/450; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

25 Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 282/2 numaradaki nüsha Kütüphane kataloğuna sehven *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha* şeklinde kaydedilmiştir. Ancak eserin 157a varlığında eserin Fetih sûresinin tefsiri olduğu müellif tarafından açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple olsa gerek Ahmet Özel de bu kaydı esas alarak müellifin *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha* şeklinde bir eseri olduğunu ifade etmiştir. bk. Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 269.

26 Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

27 Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

lara keffâret olacağını ispat etmeye çalışmıştır.²⁸ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 392/8; Fatih, 1658/1; Reisülküttab, 1206/1; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B7920/1; Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 443/2; Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa, 182/7; Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/3; Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 816/2 numarada kayıtlı pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.

1.2.10. *Risâle fi beyâni’l-hâsıl bi’l-masdar*

Masdarların yapısı, ism-i fâil ile ism-i mefûlden farklarını nahiv, usul ve kelâm konularından örnekler vererek inceleyen bir eserdir. Kütüphanelerde elli beşin üzerinde yazma nüshası tespit edilmiştir.²⁹ Bunlardan bazıları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3748/3; 3785/3; Laleli, 3030/15; Fatih, 1658/3; Şehid Ali Paşa, 1807/2; Hüsrev Paşa, 754/2; İsmihan Sultan, 254/7; Hasan Hüsnü Paşa, 1481/5; Hamidiye, 813/4; Kılıç Ali Paşa, 1024/41; Manisa Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade, 747/3; 6542/5; Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1254/3; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 551/1; 705/12; Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, V3230/7.

1.2.11. *el-Ferîde fi tabkiki harfi kad*

İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’sinde “hal” konusunu incelerken “kad” harfi hakkında ileri sürdüğü görüşleri açıklayan bir risâle olup³⁰ eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1658/4; Reisülküttab, 1206/4; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B7920/4; Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/6.

28 Koca, “Emir Pâdişah”, 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 269.

29 Koca, “Emir Pâdişah”, 11/143. Murat Tala, bu risale merkezli bir çalışma yapmış ve çalışmanın sonunda eserin tahkikini gerçekleştirmiştir. Bk. Murat Tala, “Belâgat, Usûl-i Fıkıh, Kelam ve Dil Felsefesi Odağında Hâsıl Bi’l-Masdar Tartışması: Emîr Pâdişah’ın Eseri Bağlamında Bir Tetkik”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Aralık 2019), 359-393.

30 Koca, “Emir Pâdişah”, 11/143. Eser Mahmud Hilal tarafından tahkik edilmiştir. Bk. Mahmud Hilal, “*el-Ferîde fi tabkiki harfi kad* Adlı Eserin Tahkiki”, *Filoloji Alanında Uluslararası Araştırmalar I*, ed. Saffet Cengiz (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022), 49-68.

1.2.12. *Tercemetü Fasli'l-bitâb*

Muhammed Pârsâ'nın tasavvufa dair *Faşlü'l-bitâb* adlı Farsça eserinin Arapça tercümesi olup 7 Receb 987 (1579) yılında tamamlanmıştır.³¹ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 1289; Fatih, 2752; Murad Molla, 1250; Damad İbrâhim Paşa, 737. numarada kayıtlı dört nüshası tespit edilmiştir.

1.2.13. *Mubtasaru Târîhi'l-hulefâ*

Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ* isimli eseri üzerine müellifin yaptığı bir ihtisar çalışmasıdır. Eserin yazımı 987 (1579) yılında tamamlanmıştır.³² Müellif bazı konularda gerekli gördüğü kendine ait açıklamaları da eklemek suretiyle eseri vücuda getirmiştir.³³ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 4344 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

1.2.14. *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*

Hadis usulü alanında Zeynüddin el-İrâkî'nin manzum olarak kaleme aldığı eserin şerhi olarak hazırlanmıştır. Eserin telifi Ramazan 972'de (1564) Mekke'de tamamlanmıştır.³⁴ Kütüphane kayıtlarında eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 329; Şehid Ali Paşa, 340 numarada iki nüshası bulunmaktadır.

1.2.15. *Tabrîrât ale'l-Mutavvel*

Eser Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) dil, belagat ve edebiyat üzerine yazdığı *el-Mutavvel* isimli eserine İsmüddin el-İsferâyî'nin (ö. 945/1538) tarafından yazılan haşiye üzerine bir tahrîrât/ta'likât çalışmasıdır. Kaynaklarda müellife ait böyle bir esere yer verilmemektedir. Ancak Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi BY4524/2 numara-

31 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1260; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 269.

32 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/293; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 269.

33 Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143.

34 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/293; Koca, "Emîr Pâdişah", 11/143; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 269.

rada kayıtlı olan nüshanın 119a varağında eserin ismi *Tabrîrât ale'l-Mutavvel* şeklinde kaydedilmekte olup mukaddimedede eserin Emîr Pâdişah tarafından telif edildiği bilgisi yer almaktadır.³⁵ Eserin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 637/1 numarada kayıtlı bir nüshasında ise *Hâşiye ale'l-Îsâm alâ Seyyidi'l-Mutavvel*; Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1776 numarada kayıtlı nüshasında ise *Ta'likât ale'l-Mutavvel* ismi yer almaktadır. Her iki nüshanın mukaddimesinde de eserin Emîr Pâdişah tarafından yazıldığı ifade edilmektedir.

1.2.16. *Şerbu Tâ'iyyeti İbn Fâriz*

Müellifin mutasavvıf ve şâir İbnü'l-Fâriz'ın (ö. 632/1235) cezbe halindeyken söylediği ve daha sonra derlenerek divan haline getirilen *et-Tâiyyetü'l-kübrâsı* üzerine yazdığı bir şerhtir. Kaynaklarda müellife böyle bir eser nispet edilmemektedir. Ancak Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 810 numarada kayıtlı olan nüshanın mukaddimesinde eserin Emîr Pâdişah tarafından telif edildiği bilgisi yer almaktadır.³⁶

Kütüphane kataloglarında Emîr Pâdişah adına başka eserler de kaydedilmiştir. Ancak bunların nispetini kesinleştiremediğimiz için burada zikretme gereği duymadık.

2. *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* İsimli Eserin Özel-likleri

2.1. Eserin Müellife Nispeti

Yazma nüshaların zahriyyelerinde "*Risâletün ferîdetün fî iktidâi'l-Hanefiyyeti bi's-Şâfiyyeti* li hatimetü'l-muhakkikîn es-Seyyid eş-Şerîf Şemsüddîn Muhammed Emîn el-Buhârî eş-şüheyr bi-Emîr Pâdişah teğammedehüllahü bi rahmetihi" Amîn³⁷ şeklinde yer alan bu ve buna benzer ifadeler eserin müellife nispetini kesinleştirmektedir.

35 bk. Emîr Pâdişah, *Tabrîrât ale'l-Mutavvel* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi, BY4524/2), 119b.

36 bk. Emîr Pâdişah, *Şerbu Tâ'iyyeti İbn Fâriz* (Bursa: İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 810), 2b.

37 Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Kayseri: Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 268a (رسالة فريدة في اقتداء الحنفية باشافعية) (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih Nüshası, 1658/2), 14a (رسالة فريدة في اقتداء الحنفية باشافعية لخاتمة)

2.2. Eserin Telif Sebebi

Emîr Pâdişah, Hanefî mezhebine müntesip birinin birinin Şâfiî imama iktidâsının câiz olup olmadığına, Mescid-i Haram ya da bir başka mescitte Şâfiî bir cemaat oluşmuşsa bu cemaate tabi olunup olunamayacağına dair kapalı hususları açığa çıkarmak için bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmektedir.³⁸

2.3. Eserin Üslup ve Muhtevası

Müellif eserini mezhebin önemli kaynaklarına referanslarda bulunmak suretiyle telif etmiş, alıntı yaptığı kaynaklara bazen müellifin bazen de doğrudan eserin ismini zikrederek müracaat etmiştir. Müellifin zaman zaman zaman zaman (قُلْتُ) “şöyle dersin”, (قُلْتُ) “şöyle derim” şeklinde gelmesi muhtemel itirazlara soru-cevap yöntemiyle cevaplar verdiği görülmektedir.

Eserin muhtevasına gelince müellif, Hanefî muktedînin Şâfiî imama iktidâsının câiz olup olmayacağı meselesini dört başlık altında ele almıştır. Bu başlıklar şunlardan oluşmaktadır:

- i. İktidânın câiz olup olmadığı
- ii. İktidânın câiz kabul edilmesi durumunda kerâhetin bulunup bulunmadığı
- iii. Kerahet (söz konusuysa) tahrir mi tenzih mi ifade ettiği
- iv. Kerahetin söz konusu olmadığı varsayıldığında iktidânın hangi durumda daha efdal olduğu³⁹

İktidânın câiz olup olmadığı başlığı altında müellif, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) Mekhûl en-Nesefî rivayetini esas alarak Hanefî birinin intikal tek-

(المحققين السيد الشريف شمس الدين محمد بن أمين البخاري الشهير بأمر بادشاه تغمده الله برحمته، أمين هذه رسالة في اقتداء الحنفية باشافعية لسيدنا ومولانا السيد محمد أمين البخاري) (7920/2), 12a (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B7920/2), 131a (باشافعية لمولانا المرحوم شمس الدين محمد أمين البخاري المدعو بأمر بادشاه روح الله رحمة الله، أمين هذه رسالة في اقتداء الحنفية باشافعية تأليف العلامة المحقق والفقهاء المدقق مفتي بلد الأمين السيد الشريف محمد) (Mekke Kütüphanesi'ndeki nüshada da (أمين الدين الشهير بأمر بادشاه الحنفي البخاري نزيل مكة المشرفة رحمه الله) kaydı bulunmaktadır.

38 bk. Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâ'i'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 268b.

39 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâ'i'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 268b-269a.

birleri esnasında ellerini kaldıran Şâfiî imama iktidâsının câiz olmadığı yönündeki görüşe yer verdikten sonra, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) söz konusu rivâyeti şâzz kabul ettiği ve Şâfilerin arkasında namaz kılmanın câiz olduğunu benimsediğine dair hükme yer vermiştir.

Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) iktidânın câiz olabilmesi için muhalif mezhebe mensup imamın mutaassıp ve imanında şüphe içerisinde olmaması, abdesti bozan ve namaza mâni olan necis şeyler, başın meshi, vitir namazını ikinci rekatta selamla bölmeme gibi ihtilâflı konularda ihtiyatlı olması şartıyla kayıtladığını ifade etmektedir.⁴⁰ Daha sonra Cesssâs'ın (ö. 370/981) değerlendirmelerine yer veren müellif, onun konuya dair yaklaşımlarından iktidânın câiz olduğu görüşünü benimsediğini kaydetmektedir.⁴¹ Bu görüşlere yer verdikten sonra müellif, Mekhûl rivayetiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Böylece, mutlak olarak iktidânın caiz olmadığına dair rivayetin hem rivayet hem de dirayet açısından itibar görmediği anlaşılmıştır. Çünkü bu görüş şâzz kabul edilmiş ve tercih edilen görüşe göre amel-i kesîr, elleri kaldırmayı kapsamayacak şekilde yorumlanmıştır." İbn Mâze'nin (ö. 616/1219) *ez-Zebîratü'l-fetâvâ'sı* ile Kırk Emre'nin (ö. 880/1476) *Câmi'u'l-fetâvâ'sında* elleri kaldırmanın namazı bozmayacağı yönündeki görüşlerine⁴² işaret eden müellif namazı bozan, namazda ibadet olarak bilinmeyen şeydir. Vitir ve bayram namazlarında ise elleri kaldırmak icmâ ile sünnettir" diyerek bu konuda ortaya çıkan durumun ilginçliğine işaret etmektedir.⁴³

Ebû Bekir el-Haddâd'ın (ö. 800/1390) *es-Sirâcü'l-vehbâc* isimli eserine referansta bulunarak Hanefî fukahasının mezhebe muhalif olana iktidânın câiz olduğuna dair bazı meseleleri delil olarak zikrettiklerini, bunlardan birinin sabah namazında kunût yapana uyan kişinin durumu, diğerinin de cenaze namazında beşinci tekbiri getiren imama uyan cemaatin durumu hakkında olduğunu belirten müellif,

40 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 269a.

41 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 269a.

42 Burhâneddîn (Burhânü's-Şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Mâze el-Mergînânî el-Buhârî, *ez-Zebîratü'l-fetâva (ez-Zebîretü'l-Burbâniyye)*, thk. Ebû Ahmed el-Âdilî vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1440/2019), 2/120; Muhammed b. Mustafa Kırk Emre el-Humeydî el-Karamanî, *Câmi'u'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2287), 27b.

43 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 269a-269b.

her iki konuda da kurucu imamların ihtilaf ettiğini, bu sebeple konunun içtihadı açık olduğunu⁴⁴ ifade etmektedir.⁴⁵

Cessâs'tan ictihada açık olan ihtilafli konularda, imamın ihtiyatlı davranmamasının iktidânın cevâzına engel olmadığına dair bir görüş nakledilmektedir. Mezhep/görüş farklılıklarının ilk dönemde ortaya çıkıp müctehid imamların son dönemlerine kadar artarak devam ettiğini; ancak kurucu imamlar döneminde Haremeyn-i Şerîfeyn ya da diğer camilerde her mezhebin kendine özel cemaatlerle ayrı ayrı namaz kılma uygulamasının bulunmamasının bu durumu teyit ettiğini kaydeden müellif, bu durumun müctehid imamların din konusundaki titizlikleri ve sahip oldukları geniş bilgilerle birlikte düşünüldüğünde, iktidânın mutlak olarak cevâzı hususunda adeta icmâ edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Müellif, "Müctehid imamların zamanında mezheplere özgü makamların olmaması, her mezhebin ayrı cemaatle namaz kılmadığı anlamına gelmez, belki de vardı ama bize nakledilmedi" şeklinde bir itirazın yapılamayacağını; çünkü böyle bir şeyin, tüm şartlar uygun olmasına rağmen nakledilmemesinin -usûlde bilindiği üzere- adeta imkânsız olduğunu belirtmektedir.⁴⁶

Müellif, Ebü'l-Berakât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Mustasfâ* isimli eserinde ve diğer eserlerde yer alan "Mukallit kendi mezhebinin -hata ihtimali bulunmakla beraber- doğru olduğuna; muhalif mezhebin görüşünün ise bunun tam tersi (yani doğru olma ihtimali bulunmakla birlikte hatalı) olduğuna inanır"⁴⁷ şeklindeki görüşe karşı çıkmaktadır. Çünkü bu görüş, efdal olan biri varken mefdûl olanı taklit etmenin caiz olmadığı görüşüne dayanır. Ahmed b. Hanbel ve bir grup âlim bu görüştedir. Ancak -bizim mezhebimiz de dahil olmak üzere- cumhur ulemâ, bunun caiz olduğu görüşündedir. Çünkü insanların, itiraz edilmeksizin her faziletli sahâbîye fetva sorduğu kesin olarak bilinmektedir. Zira kişiye düşen sadece ilim ehline sormaktır. Nitekim Allah (cc.) şöyle buyurmuştur: "Eğer bilmiyorsanız, bilgi sahibi

44 Ebû Bekir Ali b. Muhammed el-Haddâd, *es-Sirâcü'l-vehbâc* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1263), 87b.

45 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 269b.

46 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 270a-270b.

47 Alaeddin el-Haskefi, *Dürri'l-muhtâr Şerbu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'l-bihâr*, thk. Abdülmunim Halil İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 1/12; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1966), 1/48.

olanlara sorun" (Nahl, 16/43). Burada ilim ehlinin en bilgili olması şart koşulmamıştır.⁴⁸

Farklı mezhebe mensup imama iktidâ konusunda en faziletli görüşün, Müslümanlar arkasında namaz kılmanın geçerli olduğunu ifade eden müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*İyi ve kötü (muttakî ve günahkâr) her Müslümanın arkasında namaz kılınız*"⁴⁹ buyurduğunu dolayısıyla, bu durumda namazın geçersiz olduğunu söyleyebilmek için delil gerektiğini, oysa burada cemaatin, imamın hatalı olduğuna inanması dışında bir delil bulunmadığını, bunun ise delil olmaya uygun olmadığını belirtir. Müellif devamında: "Çünkü cemaat, buna rağmen imamın amelinin Allah katında geçerli olduğuna inanır. Zira müctehid, ictihadının kendisini götürdüğü şeyle amel etmekle emrolunmuştur. Bu ictihad hatalı olsa bile, emre uyduğu için ameli geçerlidir. Ona uyan kişinin ameli de geçerlidir. Zira bu konuda icmâ vardır. Allah katında geçerli olduğuna göre, neden bu itibarla ona iktidâ caiz olmasın!" diyerek itiraz edenlere cevap vermektedir.⁵⁰

Emîr Pâdişah, iktidânın câiz kabul edilmesi durumunda kerâhetin bulunup bulunmadığını bazı kaynaklara referansla incelemektedir. Müellif, *el-Fetâva'l-Hâniyye*'de Şâfi mezhebine mensup bir imamın ihtilaflı konularda ihtiyatlı davranmaması durumunda arkasında namaz kılan kimsenin günahkâr olacağı şeklinde bir görüş olduğunu;⁵¹ *el-Kifâye* ve *Miftâhu's-Saâde*'de ise bunun mekruh olmakla birlikte câiz olduğuna dair bir görüşün bulunduğunu⁵² ifade etmektedir. *el-Fetâva'l-Giyâsiyye*'de yer alan ve tercih edilen görüşe göre ise muktedirin bu durumları bilmemesi halinde, iktidâsı kerahet olmaksızın câizdir.⁵³ Çünkü asıl olan bunların olmamasıdır.⁵⁴

48 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 270b-271a.

49 Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. (Beyrut: Müessesetür-Risâle 2004), 2/404.

50 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 271a.

51 Fahreddîn Kâdîhan, *Fetâva'l-Hâniyye: Fetâvâ Kâdîhan*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/87.

52 Celâleddîn Şemseddîn el-Kurlânî, *el-Kifâye Şerbu'l-Hidâye* (Kazan: el-Matbaatü'l-İmparatoriyye el-Kâine, 1304), 1/157.

53 Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb, *el-Fetâva'l-Giyâsiyye* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1321), 31.

54 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 271b.

Kerâhet olduğunu iddia edenlerin kastının ihtilaf konularına riayet ettiği kesin olarak bilinmediği durumlar olduğunu; eğer ihtilafı hususlara riayet ettiği biliniyorsa bu durumda kerahetin söz konusu olamayacağını ifade eden müellif, Şâfiî fakihî İbnü'l-İmâd el-Akfehî'sinin (ö. 808/1405) şöyle dediğini nakletmektedir:⁵⁵ “Şâfiî birinin Hanefî imama iktidâsının sahih olduğunu söylersek, bu mekruh mudur? Bu konuda iki görüş vardır: Eğer ‘mekruh değildir’ dersek, Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951) ‘tek başına kılmak daha faziletlidir’ demiştir. Başkaları ise ‘iktidâ daha faziletlidir’ demişlerdir.⁵⁶

Kerahet (söz konusuysa) tahrim mi tenzih mi ifade ettiği başlığı altında müellif, kerahet diyenlerin kastının tenzihî kerahet olduğunu ifade etmektedir. Müellif değerlendirmesine devamlı şunları söylemektedir: Çünkü *el-Fetâva'l-Giyâsiyye*'de meşâyih'tan bazıları sabah namazında kunut okuyan, kiblemizden sapmayan, kan aldırma ve hacamat gibi durumlarda abdest alan birisinin arkasında namaz kılmanın daha evla olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷ Bunun anlamı, namaz kılmak evlâ olana aykırıdır ve bu da tenzihî kerahetin anlamıdır. Meşayih ulemanın görüşlerinin arasını mümkün olduğunca telif etmek/uzlaştırmak fakihlerin benimsediği bir esastır. *Fetâva'l-Hâniyye*'de geçen ‘günahkâr olur’ ifadesi fakihlerin kerahetten tenzihi keraheti kastettiklerini de destekler. Tahrimî kerahet, ancak zannî bir delil bulunması durumunda sabit olur. Şâfiî imamın ihtilafı konularda ihtiyatlı davranması durumunda ise zannî bir delil bulunmaz.⁵⁸

Kerahetin söz konusu olmadığı varsayıldığında iktidânın hangi durumda daha efdal olduğuna gelince, Hanefî'nin Hanefî'ye uyması, aynı mescitte Şâfiî cemaat namaza başlamamışsa daha evlâdır. Eğer Şâfiî cemaat daha önce namaza başlamışsa, Şâfiî'ye uymak daha faziletlidir. Hatta uymayıp namazı geciktirmek mekruhtur. Çünkü bir mescitte cemaatin tekrarlanması bize göre mekruhtur. Ancak ilk cemaat o mescidin ehli değilse, o zaman ikinci cemaatle namaz kılınabilir. Bunda kerahet yoktur. Aynı şekilde ilk cemaat kerahet üzere namaz kılmışsa bu durumda da ikinci cemaat ile kılınabilir.⁵⁹

55 Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. el-İmâd el-Akfehî, *el-Kavli't-temâm fi abkâmi'l-me'mûm ve'l-imâm*, thk. Mustafa Âşûr (Kâhire: Mektebetü'l-Kur'an, 1989), 133.

56 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 271a.

57 Hatîb, *el-Fetâva'l-Giyâsiyye*, 31.

58 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 271b-272a.

59 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 272a.

İhtilâflı konulara riayet eden Şâfiî imamın arkasında namaz kılmak kerahetsiz câizdir. Rivayet edildiğine göre Ebû Yûsuf, eğer (ikinci) imam ilk imamın durduğu yerde durmayıp mescidin farklı bir köşesinde namaz kıldırırsa, mescitte tekrar namaz kılınmasında bir sakınca görmemiştir. Ancak makbul ve mutemed olan görüş ilki, yani Şâfiî imama uyulması gerektiği yönündeki görüştür.⁶⁰ Müellif daha sonra farz namaza başlandığında nafîle namaz kılıyor olsa bile hemen o cemaate dahil olunması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere yer vererek, cemaate dahil olmayı Hanefî cemaati beklemenin mekruh olduğunu, bunun cemaate sırt çevirmek ve tercih edilen görüşe göre cemaatlerinde kerahet bulunmayan Müslümanlara muhalefet etmek anlamına geleceğini ifade etmektedir.⁶¹

Müellif, cemaate dahil olma konusundaki hadisleri değerlendirerek sözlerini şu şekilde tamamlar: "Bu hadisleri zâhiri anlamlarına hamledersek, mescide gelen bir kimsenin Müslümanlar tarafından teşekkül ettirilen cemaatle namaza katılmasının vâcib olduğunu; zâhiri anlamından sarfî nazar edilmesi durumunda ise kuvvetli bir sünnet olan cemaatle namazın terk edilmesi sebebiyle o kişinin günahkâr olacağını ifade eder. Şüphesiz ki, bu derece vurgulanmasının sebebi sadece nafîle ibadete teşvik değil, aynı zamanda Müslüman cemaatine muhalefet etmekten kaçınmaktır. Ayrıca, Allah (cc), yüce kelimasında peygamberlerini hayırlı işlerde yarışmaları sebebiyle övmüştür. Vakit keskin bir kılıçtır, ömre güven olmaz. Müminin her nefesini dünyadan son nefesi gibi sayması, sonucunu değerlendirmesi ve Allah Teala'nın kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmekle arasına engellerin girmemesi gerekir. Geciktirmede afetler vardır. Dört imama ve onlara tâbi olanlara karşı hüsnü zan beslemek, cemaatle namazın en büyük hikmetlerinden birinin müminlerin kalplerinin birleşmesi olduğunu, ayrılık olmaması gerektiğini bilmek gerekir. Çünkü rahmet ancak o zaman iner. Taassup, muhakkiklerin açıkça belirttiği gibi fasıklıktır. Bunun bir kısmı imamlara dil uzatmaya ve onları eleştirmeye yol açar ki bu, Allah korusun, küfre götürür. Yardım, hidayet ve başarı Allah'tandır."⁶²

60 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 272a.

61 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 272a-273a.

62 Emîr Pâdişah, *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4), 273a-273b.

2.4. Yazma Nüshaların Özellikleri

Kütüphane kataloglarında eserin -biri yurt dışında diğerleri Türkiye'deki kütüphanelerde kayıtlı- beş yazma nüshasını tespit edebildik. Bunlar içerisinde müellif nüshası bulunmamaktadır.

2.4.1. Ragıp Paşa Nüshası

Kayseri Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 155/4 numarada kayıtlı olan eserin adı kütüphane kataloğunda *Risâle ferîde fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfi'iyye* şeklinde kaydedilmiştir. Nesih hattıyla yazılmış olan eser, 21 satırdan oluşmakta olup mecmua içerisinde 268b-274a arasında yer almaktadır. Varak numaralandırmaları yapılırken 269 numarası sehven iki defa yazıldığı için kütüphane kataloğunda bitiş varak numarası 273a olarak kaydedilmiştir. Eserin müstensihî, istinsah tarihi ve yerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak mecmuanın başında istinsah tarihi 1020 (1611/1612) olarak belirtilmiştir. Bu da müellifin vefatından yaklaşık otuz sene sonra istinsah edildiğini göstermektedir. Yazı karakterlerine bakıldığında mecmuanın aynı müstensihîn elinden çıktığı görülmektedir. Bu sebeple mevcut nüshalar içerisinde en eski nüsha budur. Ayrıca mecmua üzerinden vakıf ve temellük kaydı bulunmaktadır. En eski nüsha olması nedeniyle tahkik metninde bu nüsha esas alınmış ve metninde (,) harfiyle sembolize edilmiştir.

2.4.2. Mekke Nüshası

Mekke-i Mükerre'me'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evinin bulunduğu yerde kurulu olan Mekke Kütüphanesi'nde kayıtlı olan nüsha olup, kütüphane kaydına dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Eser üzerinde müstensihî, istinsah tarihi ve yerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nesih hattıyla yazılmış olan eser, 19 satırdan oluşmakta olup bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Risale başlığının yanına sonradan eklendiği kalem renginden de anlaşıldığına göre mecmuanın üçüncü risalesi olup toplam beş varaktan oluşmaktadır. Bu nüsha ile diğer nüshalar mukayese edildiğinde Mekke nüshasının mevcut diğer dört nüshadan ziyade/eksiklikler bakımından ayrıldığı, şayet müellif nüshası değilse -ki buna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır- farklı bir kaynaktan istinsah edildiği görülmektedir. Tahkik metninde bu nüsha (؎) harfiyle sembolize edilmiştir.

2.4.3. Süleymaniye Kütüphanesi/Fâtih Nüshası

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda 1658/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan eser, kütüphane kataloğunda *Risâle ferîde fi iktidâi’l-Hanefiyye bi’ş-Şâfiyye* ismiyle kaydedilmiştir. Nesih hattıyla kaleme alınmış olan eser, mecmua içerisinde 12a-18b varakları arasında yer almakta olup, her bir varak 17 satırdan oluşmaktadır.

Eserin müstensihî, istinsah yeri ve tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tahkik metninde bu nüsha (↪) harfiyle sembolize edilmiştir.

2.4.4. Süleymaniye Kütüphanesi/Reisülküttap Nüshası

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reisülküttâb koleksiyonunda 1206/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan eser, kütüphane kataloğunda *Risâle fi iktidâi’l-Hanefiyye bi’ş-Şâfiyye* adıyla kaydedilmiştir. Nesih hattıyla kaleme alınan eser, mecmua içerisinde 14a-21b varakları arasında yer almakta olup, her bir varak 13 satırdan oluşmaktadır.

Eserin müstensihî, istinsah tarihi bilinmektedir. İstinsah yeri ise İstanbul olarak kaydedilmiştir. Tahkik metninde bu nüsha (↪) harfiyle sembolize edilmiştir.

2.4.5. Beyazıt Kütüphanesi/Beyazıt Nüshası

Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt koleksiyonunda B7920/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan eser, kütüphane kataloğunda *Risâle fi iktidâi’l-Hanefiyye bi’ş-Şâfiyye* ismiyle kaydedilmiştir. Eser nesih hattıyla kaleme alınmış olup, mecmua içerisinde 131b-135a varakları arasında yer almakta olup, her bir varak 21 satırdan oluşmaktadır. Eserin müstensihî, istinsah yeri ve tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tahkik metninde bu nüsha (↪) harfiyle sembolize edilmiştir.

3. Tahkikli Metin Neşrinde İzlenilen Yöntem

Çalışmanın inceleme kısmında İSNAD atıf sistemi 2. versiyon esas alınmış olup kaynakların gösterilmesinde dipnotlu sistem tercih edilmiştir. Arapça metnin tahkikli neşrinde ise İSAM tarafından benimsenmiş olan tahkik esasları (İTNES) dikkate alınmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Emîr Pâdişah eserinde Hanefî birisinin Şâfiî imama iktidâsının câiz olup olmayacağı konusundaki mezhep içi yaklaşımlarla, bir mescitte mezhep farklılığından kaynaklı olarak iki ayrı cemaatin teşekkül etmesinin uygun olup olmayacağı konusunu ele almıştır. Müellif, Mekhûl en-Nesefî tarafından Ebû Hanîfe'ye nispet edilen “*Bir kimse rükûya giderken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırırsa namazı fâsid olur. Çünkü bu, amel-i kesîrdir. Bu durumda (ellerini kaldıran imama) iktidâ sahib değildir*” şeklindeki rivayeti esas alarak eserini şekillendirmiştir.

Müellif, Şâfiî imama iktidâ konusunda ortaya çıkan mezhep içi ihtilafların dayanağını oluşturan Mekhûl rivayeti hakkında yaptığı değerlendirmesinde “İktidânın caiz olmadığına dair rivayetin hem rivayet hem de dirayet açısından itibar görmediğini, söz konusu görüşün şâzz kabul edildiğini ve tercih edilen görüşe göre itikal tekbirleri esnasında elleri kaldırmanın amel-i kesîr sayılmayacağını ifade etmiş, namazı bozan şeyin, namazda ibadet olarak bilinmeyen şey olduğunu; vitir ve bayram namazlarında ise elleri kaldırmanın icmâ ile sünnet olduğuna belirtmiştir.

Bu bağlamda müellif, namazın en büyük hikmetlerinden biri olan müminlerin kalplerini birleştirici ve bütünleştirici rolüne vurgu yaparak Müslüman cemaate sırt dönüp onlara muhalefet etmekten kaçınmanın önemine işaret etmektedir. Bu minvalde taassubun fîsk olduğu ve ondan uzaklaşılması gerektiği; zira taassubun Müslümanlar arasında ayrılık tohumlarının yeşermesine, birbirlerine karşı müsamaha, insaf ve nesâfet ölçülerinin yitirilmesine sebep olabileceği ve akabinde de kişiyi küfre kadar götürebilecek bir yönünün bulunduğunu ifade etmektedir. Müellif, görüş farklılıklarının ilk dönemden itibaren ortaya çıktığını ve müctehid imamların son dönemlerine kadar artarak devam ettiğini; ancak bu durumun müctehid imamlar döneminde Haremeyn-i Şerîfeyn ya da diğer camilerde her mezhebin kendine özel cemaatlerle ayrı ayrı namaz kılma uygulamasının yol açmadığını sabit oluşu ve müctehid imamların din konusundaki hassasiyetleri ve sahip oldukları geniş bilgiler birlikte düşünüldüğünde, muhalif imama iktidânın mutlak olarak câiz olduğu noktasında adeta icmâ edilmiş olduğunu ifade etmektedir.

Nüsha Resimleri

Kayseri TYEK. Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 155/4, vr. 268^b İlk Sayfa.

٢٧٤
فأهتدي • والحمد لله وحده • وصلى الله
على من لا نبي بعده • تمت بحمد الله
ومنته • أسكن الله مولفها فسيح جنته
• وأعاد عليهما من نعم ما ويزكته •
• إنه ولي الأنعام • والحمد لله على التمام •

رسالة في بيان الحاصل
• بالمصدر للاستاذ الأعظم •
• والعارف المفضل المكرم شمس الدين •
• محمد البخاري المشهور بابن •
• تلخيصه الله برحمته •
• فسيح جنته •
• آمين •

بل الاجترار عن مخالفة جماعة المسلمين
وأيضا مدح الله تعالى البنية باهم
كانوا يسارعون في الخيرات والوقت
سيف قاطع والعمى اعتماد عليه والموت
ينبغي له ان يحسب كل نفس من انقاسه
اخرهم من الدنيا ويقتنم عاقبته وعدم
حلوله الموانع بينه وبين ادا ما فرض
الله عليه وفي التأخيرات ويجسطن الظن
بالائمة الاربعه واتباعهم رضوان
الله تعالى عليهم اجمعين ويعلم ان من
اعظم الحكر في صلاة الجماعة اختلاف
قلوب المؤمنين لا اختلاف فيهما فان
الرحمة انما تنزل عند ذلك والتعقب
فسبق كما صرح به المحققون وصده ما يروي
الي الطعن في الايمه والقدح بهم وذلك
والعياذ بالله تعالى موذ الى الكفر وبالله
• القون والمدافنة والتوفيق •
• والله اعلم وصلى الله على سيد •
• محمد وآله الطاهرين •
• وعلى اصحابه الطيبين •
• وعلى من اتبع الهدى •
• آمين •

Kayseri TYEK, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 155/4, vr. 274^a, Son Sayfa.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Lisânü’l-ihtidâ fi beyânî’l-iktidâ*. thk. Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc. Ammân: Merkezü Envârî’l-Ulemâ li’d-Dirâsât, 2020.
- Aydın, Ahmet. “Namazda Başka Bir Mezhepten Olan İmama Uymanın Hükmüne Dair Tartışmalar ve Rahmetullah Es-Sindî’nin ‘Risâle fi Beyânî’l-İktidâ bi’ş-Şâfiyye ve’l-Hilâf fi Zâlik’ Adlı Risâlesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/62 (2019), 1677-1689. <http://dx.doi.org/10.17719/jjsr.2019.3175>
- Bâbertî, Ekmeleddin. *el-İnâye şerbu’l-Hidâye (Fethü’l-Kadîr ile birlikte)*. Beyrut: Dârü’l-Fıkr, ts.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*. Leiden: E.J. Brill, 1937-1942.
- Burhâneddîn el-Buhârî İbn Mâze, (Burhânü’ş-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Mâze el-Merginânî. *el-Muḥîṭü’l-burbânî fi’l-fıḳḳi’n-Nu’mânî*. thk. Abdülkerim Sâmî el-Cundî. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004.
- Burhâneddîn el-Buhârî İbn Mâze, (Burhânü’ş-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Mâze el-Merginânî. *ez-Zehîretü’l-fetâva (ez-Zehîratü’l-Burbâniyye)*. thk. Ebû Ahmed el-Âdilî vd. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1440/2019.
- Ceylan, Hadi Ensar. “Emir Padişah”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 16 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/emir-padisah/5442>
- Çiftci, Adem. “Cemâleddin el-Konevî’nin Namazda Ellerin Kaldırılması Meselesine Dair Risâlesi”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2023), 155-180. <https://doi.org/10.20486/imad.1361269>
- Çiftci, Adem. “Kivâmüddîn el-İtkânî ve Namazda Ellerin Kaldırılmasının Terk Edilmesi Gerektiğine Dair Risalesi”. *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (Aralık 2023), 1-73. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10417376>
- Dârekutnî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vdğr. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 2004.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî. *Risâle ferîde fi iktidâi’l-Hanefiyye bi’ş-Şâfiyye*. Kayseri: Ragıp Paşa Kütüphanesi, 155/4, 268b-274a.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî. *Şerbu Tâ’iyyeti İbn Fâriz*. Bursa: İnebey Kütüphanesi, Haracci, 810. 2a-106b.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî. *Tabrîrât ale’l-Mutavel*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi, BY4524/2. 1191-194b.
- Güney, Necmeddin. “Muhâlif’in Arkasında Namaz Kılmak: Ali el-Kârî’nin ‘İktidâ Risâlesi’ Özelinde Farklı Mezhepten İmama Uymaya Dair Fıkhî Tartışmalar”. *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tabammül Ablakı*. ed. Ahmet Polat - Abdülcelil Bilgin. 3/545-559. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Haddâd, Ebû Bekir Ali b. Muhammed. *es-Sirâcü’l-vehbâc*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aya-sofya, 1263, 1a-430b.
- Haskefî, Alaeddin. *Dürrü’l-muhtâr Şerbu Tenviri’l-ebşâr ve câmi’i’l-bibâr*. thk. Abdülmunim Halil İbrahim. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002.

- Hatib, Dâvud b. Yûsuf. *el-Fetâva'l-Giyâsiyye*. Bulak: el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1321.
- Hilal, Mahmud. “*el-Ferîde fî tabkiki barfî kad* Adlı Eserin Tahkiki”. *Filoloji Alanında Uluslararası Araştırmalar I*. ed. Saffet Cengiz. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022. 49-68.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-mubtâr ale'd-Dürri'l-mubtâr*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1966.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-İmâd el-Akfehîsî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed. *el-Kavlü't-temâm fî abkâmi'l-me'mûm ve'l-imâm*. thk. Mustafa Âşûr. Kâhire: Mektebetü'l-Kur'an, 1989.
- İsmail Paşa, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kâdîhan, Fahreddîn. *Fetâva'l-Hâniyye: Fetâvâ Kâdîhan*. thk. Sâlim Mustafâ el-Bedrî. Beyrüt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.
- Kırk Emre, Muhammed b. Mustafa el-Humeydî el-Karamanî. *Câmi'u'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2287. 1a-201b.
- Koca, Ferhat. “Emîr Pâdişah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kurlânî, Celâleddin Şemseddin. *el-Kifâye Şerhu'l-Hidâye*. Kazan: el-Matbaatü'l-İmparatoriyye el-Kâine, 1304.
- Memduhoğlu, Adnan. “Molla Ali el-Kârî ve ‘el-İhtidâ fî'l-iktidâ’ Adlı Risalesi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 227-270.
- Özel, Ahmet. *Haneftî Fıkıh Alimleri*. Ankara: TDV Yay., 2013.
- Siğnâkî, Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Halid b. İbrahim Salih el-Muheyimîd. Mekke: Ümmül Kura Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1436.
- Sindî, Rahmetullah b. Abdullah. *Gâyetü't-tabkik ve nihâyetü't-tedkik fî'l-iktidâ bi'ş-Şâfiyye*. thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc. Ammân: Merkezü Envâri'l-Ulemâi li'd-Dirâsât, 2020.
- Sûsî, Ebu't-Tayyib Mevlûd es-Serîrî. *Mu'cemü'l-usûliyyin*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Şa'ban İsmail, Muhammed. *Usulü'l-fıkıh: Târîhubu ve ricâlübü*. Riyâd: Dâru'l-Mirrih, 1981.
- Tala, Murat. “Belâgat, Usûl-i Fıkıh, Kelam ve Dil Felsefesi Odağında Hâsil Bi'l-Masdar Tartışması: Emîr Pâdişâh'ın Eseri Bağlamında Bir Tetkik”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 48/359-393. Aralık 2019.
- Yazıcı, Abdurrahman. “Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirin Dönemi Ferâiz Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 11/22 (2013), 147-192.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.

B. Neşir (Tahkik)

رسالة فريدة في اقتداء الحنفية بالشافعية

/بسم الله الرحمن الرحيم^{٦٣}

[٢٦٨ظ]

الحمد لله الذي هدانا إلى الحنيفة^{٦٤}، السمحة الغراء، وشرح صدورنا لمتابعة^{٦٥} أصفياؤه من الأنبياء
والعلماء في طريقتهم المثلى، والصلاة والسلام على نبيِّنا محمد^{٦٦} أفضل الأنبياء، وعلى آله وأصحابه^{٦٧} خير
مَن بهم^{٦٨} يقتدى.

وبعد^{٦٩}، فهذه رسالة موجزة^{٧٠} في اقتداء الحنفية بالشافعية، وجماعتهم تنعقد بعد جماعة الشافعية في
مسجدٍ واحدٍ كما في الحرمَيْن الشريفَيْن وغيرهما، والكلام في تحقيق المقام، وكشف المرام في^{٧١} مراتب:

الأولى: جواز الاقتداء وعدمه.

والثانية: كراهية الاقتداء وعدمه على تقدير الجواز.

والثالثة: أنّ الكراهة تنزيه أو تحريم.

والرابعة: أنّ الاقتداء بأيهما أفضل على تقدير عدم الكراهة.

٦٣ + ربّ يسّر بالخير يا كريم.

٦٤ ب: الحنفية.

٦٥ م: بمتابعة

٦٦ - محمد.

٦٧ ب: وصحبه.

٦٨ - به.

٦٩ س، ب: أمّا بعد.

٧٠ م: موجزة.

٧١ م: في.

المرتبة الأولى: قال الشيخ الإمام^{٧٢} كمال الدين ابن الهمام أنه قال أبو اليسر: «اقتداء الحنفي بشافعي^{٧٣} غير جائز» لِمَا^{٧٤} روي^{٧٥} مكحول النسفي^{٧٦}: «أن^{٧٧} رَفَعَ اليدين في الصلاة عند الركوع والرفع منه مفسدٌ؛ لأنَّه^{٧٨} عملٌ كثيرٌ. ^{٧٩} والمصنّف رحمه الله^{٨٠} يعني صاحب الهداية أخذ الجواز خلّفهم / من جهة الرواية وتقدم هذه لشذوذ تلك،^{٨١} وصرّح بشذوذها في النهاية،^{٨٢} والمختار في تفسير العمل الكثير: ما لو رآه شخص من بعيد ظنَّه^{٨٣} ليس في الصلاة. ومنهم من قيّد جواز الاقتداء بهم^{٨٤} كقاضي خان بأن لا يكون متعصبياً ولا شاكاً في إيمانه، ويحتاط في مواضع الخلاف بأن^{٨٥} يتوضأ من الخارج النجس، ويغسل ثوبه من المني، ويمسح برأسه في أمثال ذلك، ولا يقطع الوتر، ولا يخفى أن تعصّبهم إنّما يُوجب فسقه، ولا مسلم يشكّ في إيمانه، وقوله إن شاء الله للتبرّك لا للشرط أو له باعتبار إيمان الموافاة.^{٨٦}

[٢٦٩و]

وذكر شيخ الإسلام^{٨٧}: «إذا لم يعلم منه هذه الأشياء يقيم يجوز الاقتداء به، والمنع^{٨٨} إنّما هو لِمَنْ شاهد ذلك.^{٨٩} وقول أبي بكر الرازي: «إن^{٩٠} اقتداء الحنفي بمن يسلم على رأس الركعتين في الوتر يجوز ويصلي معه

- ٧٢ ب- الإمام.
- ٧٣ م، ب: بالشافعي.
- ٧٤ ر+ م.
- ٧٥ م- روي.
- ٧٦ مكحول النسفي (٣١٨هـ/٩٣٠م)، مكحول بن الفضل النسفي، أبو مطيع؛ فقيه، من كتبه (الشعاع) في الفقه، و (اللؤلؤيات) في المواعظ، اختصرها علي بن عيسى النسائي، ومن المختصر نسخة بخطه في دار الكتب المصرية. وهو جد (ميمون المكحولي). انظر: الأعلام للزركلي، ٢٨٤/٧؛ معجم المؤلفين لكحالة، ٣١٩/١٢.
- ٧٧ م- أن.
- ٧٨ ب: ولأنه.
- ٧٩ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٦/١.
- ٨٠ م+ رحمه الله.
- ٨١ م: وتقدم هذه أي جواز الاقتداء لشذوذ تلك.
- ٨٢ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٦/١.
- ٨٣ م: ظنّ أنه.
- ٨٤ م+ بهم.
- ٨٥ م، س، ب: كان.
- ٨٦ م+ وقوله إن شاء الله للتبرّك لا للشرط أو له باعتبار إيمان الموافاة.
- ٨٧ أي خواهر زاده. انظر. النهاية للسغاقي، ١١٤/٣.
- ٨٨ م+ منه.
- ٨٩ النهاية للسغاقي، ١١٤/٣؛ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٦/١.
- ٩٠ ف، س، ب: بأن.

بِقِيَّتِهِ؛ لِأَنَّ إِمَامَهُ لَمْ يَخْرُجْ بِسَلَامِهِ عِنْدَهُ لِأَنَّهُ مَجْتَهِدٌ فِيهِ، كَمَا لَوْ اقْتَدَى بِإِمَامٍ قَدْ رَعَفَ يَقْتَضِي صِحَّةَ
الاقْتِدَاءِ وَإِنْ كَانَ ٩٣ عِلْمٌ مِنْهُ مَا يَزْعَمُ بِهِ فِسَادَ صَلَاتِهِ بَعْدَ كَوْنِ الْفَصْلِ مَجْتَهَدًا فِيهِ. ٩٤ وَكَانَ شَيْخَنَا سِرَاجُ الدِّينِ ٩٥
يَعْتَقِدُ قَوْلَ الرَّازِيِّ أَنْتَهَى. ٩٦

وقد / علم بذلك عدم الاعتداد برواية عدم جواز الاقتداء مطلقاً من حيث الرواية والدراية لِمَا ذَكَرَ ٩٧ من
الشدوذ، وتفسير العمل الكثير على المختار بما لا يصدّق على رفع اليدين، وفي **الدخيرة** رفع اليدين لا يفسد
الصلاة، ٩٨ وكذا في **جامع الفتاوى**، ٩٩ لأنّ مفسدها ما لم ١٠٠ يعرف قرينة فيها، ورفع اليدين في الوتر والعيدين
سنّة كيف.

وقد ذكر العلامة أبو بكر ابن الحدّاد في **السراج الوهّاج** أنّه قد استدلّ أصحابنا على جواز الاقتداء بمن
خالّفنا في المذهب بمسائل، ١٠١ منها أنّه لو اقتدى بمن قنت ١٠٢ في الفجر، قال أبو حنيفة ومحمّد: «يَسْكُتُ
المقتدي ١٠٢ ولا يُتَابِعُهُ»، وقال أبو يوسف: «يُتَابِعُهُ لِأَنَّهُ ١٠٤ تَبِعَ لِإِمَامِهِ»، ١٠٥ وهو مُجْتَهَدٌ فِيهِ، وعندهما ١٠٦ يَتَّيَفُ
قائماً لِيُتَابِعَهُ ١٠٧ فيما يَجِبُ مُتَابَعَتَهُ فِيهِ، وعلى هذا إذا كَبُرَ خَمْسًا فِي الْجَنَازَةِ فَعِنْدَهُمَا لَا يُتَابِعُهُ فِي الْخَمِيسَةِ،

- ٩١ م: لأنه.
٩٢ م+ قد.
٩٣ م- وإن كان.
٩٤ تبين الحقائق للزيلعي، ، ١٧١/١؛ البناء للعيني، ٥٠٢/٢؛ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٦/١.
٩٥ لعله سراج الدين أي قارئ الهداية.
٩٦ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٧/١.
٩٧ م: ذكرنا.
٩٨ **الدخيرة البرهانية** لعبد العزيز البخاري المرغيناني، ، ١٢٠/٢.
٩٩ **جامع الفتاوى** لقرق أمره الحميدي القرماني، ٢٧ظ.
١٠٠ م: لا.
١٠١ **السراج الوهّاج** للحدّاد، ٨٧ظ.
١٠٢ م: قنت.
١٠٣ م+ المقتدي.
١٠٤ ف: لا.
١٠٥ شرح **الجامع الصغير** للسرخسي، ٣٤و؛ شرح **الجامع الصغير** للصدر الشهيد، ٨و؛ شرح **الجامع الصغير** لقاضي خان، ٢١و-٢٢ظ.
١٠٦ م: ثمّ عندهما.
١٠٧ م: ويتابعه.

وإذا لم يتابعه؛ قال بعضهم: «يَسْكُتُ كيلاً يصير مخالفاً لإمامه فيما هو مشروع، وهو السلام»؛ وقال بعضهم: «يَسْلَمُ قِبَلَهُ، والأصَحُّ أَنَّهُ / يَسْكُتُ»^{١٠٨} انتهى.

[٢٧٠و]

وفي كلام الشيخ رحمه الله^{١٠٩} اشعارٌ إلى^{١١٠} ترجيح جواز الاقتداء مطلقاً على التقييد بما ذكره قاضي خان وغيره؛ لأنه أفاد أن التعصّب فسقٌ، ولا شك أنّ الفسق لا يمنع جواز الاقتداء، وما ذكره من الشكّ في الإيمان^{١١١} لا طائلَ تحته.

ونُقِلَ عن الرازيّ أنّ عدم الاحتياط في موضع الخلاف بعد كون الفصل مجتهداً فيه، لا يمنع جواز الاقتداء،^{١١٢} ويؤيده أنّ اختلاف المذاهب إنّما صدر في الصدر الأول، واستمرّ مع ازدياد^{١١٣} إلى آخر زمن^{١١٤} المجتهدين،^{١١٥} ولم تحدث المقامات للأئمة المجتهدين،^{١١٦} وانفراد^{١١٧} أهل^{١١٨} كلّ مذهب بجماعة مخصوصة بهم في الحرّمين الشريفين وغيرهما في زمانهم مع كمال اهتمامهم بأمر الدين، وسعة علمهم، فصار الجواز المطلق كالمجمّع عليه لا يقال عدم المقامات في زمانهم لا يستلزم عدم انفراد كلّ مذهب بجماعة فيجوز تحقق الانفراد المذكور في زمانهم غاية الأمر، أنّه لم يُنقل إلينا، لأنّ عدم نقل مثله مع كمال توقّر الدواعي ممّا تحيله العادة / على ما عرف في الأصول.^{١١٩}

[٢٧٠ظ]

١٠٨ النهاية للسغاني، ١١٢/٣.

١٠٩ م+ رحمه الله.

١١٠ م- إلى.

١١١ م: وما ذكر من الشكّ أنّ الفسق.

١١٢ م+ ولم تبرز غليته، و ذكر أنّ شيخه رحمه الله كان يعتقد قول الرازيّ.

١١٣ م: براءت.

١١٤ م: زمان.

١١٥ م+ ولم يكن الصحابة والتابعون رضي الله تعالى عنهم من تبعهم قرناً بعد قرن يتوقفون في الاقتداء بالمخالف في المذهب مع سعة علمهم وكمال اهتمامهم بأمر الدين خصوصاً الصلاة.

١١٦ م- ولم تحدث المقامات للأئمة المجتهدين.

١١٧ م: وانفرد.

١١٨ ف، س+ أهل؛ ب: كلّ أهل.

١١٩ م- بهم في الحرّمين الشريفين ... ما عرف في الأصول؛ م+ به إلى أنّ حديث المقامات بمكّة المشرفة حزمها الله تعالى عن الأفتات عن قريب من اتفاق من فقهاء، ذلك الزمان بل مع إنكار منهم على ما قيل فصار جواز الاقتداء كالجميع عليه، فإنّ قلّت: من أين لنا العلم بقدّم توقف السلف والخلف في الاقتداء وعدم انفراد كل مذهب بجماعة. قلنا: لأنه لم ينقل إلينا، ولو كان نقل إلينا لأنّ العادة تحيل لعدم نقل مثل هذا مع كمال توقّر الدواعي إلى النقل على ما عرف في الأصول، لأنه احاط بالنوادر، فكيف يُترك ما إليه عامة المكلفين كلّ يوم خمس مرّات.

فإن قلت: ما ذكر في الجامع^{١٢٠} من أن جماعة تحرروا في ليلة مظلمة وصلّى كلٌّ منهم^{١٢١} إلى جهةٍ مُتَّجِدِينَ بأحدهم، فمن علم منهم بحال إمامه فسدت صلاته لاعتقاده أن إمامه على الخطأ يدل على بطلان قول الرّازي من صحة الاقتداء مع زعم المأموم فساد صلاة الإمام بعد كون الفصل مجتهداً فيه.^{١٢٢}

قلتُ: «فساد صلاة المقتدي في مسألة التَّحَرِّي لا يستلزم^{١٢٣} فساد صلاته فيما ذكره الرّازي؛ لأنَّ المقتدي في الصورة الأولى معتقد^{١٢٤} أن إمامه أخطأ^{١٢٥} فيما هو قطعي الثبوت في الصلاة، وهو استقبال القبلة، وفي الثانية يعتقد أن إمامه أخطأ في أمرٍ ظنَّ مجتهد فيه، فشيئان بينهما على أنه لو سلم إنَّما يتم فيما إذا كان المقتدي مجتهداً، وأمّا^{١٢٦} إذا كان عامياً مقلداً^{١٢٧} فمن أين له العلم بفساد مذهب المخالف، فإنَّ التقليد هو العمل بقول الغير من غير حجة، لا يقال قد ذُكر في المستصفي^{١٢٨} وغيره: «أنَّ المقلد^{١٢٩} يعتقد أن مذهبه صوابٌ، ويحتمل^{١٣٠} الخطأ / احتمالاً مرجوحاً، ومذهب المخالف بعكسه.»^{١٣١} لأنَّنا نقول أن^{١٣٢} هذا مُبَيَّنٌّ على عدم جواز تقليد المفضول مع وجود الأفضل، كما ذهب إليه الإمام أحمد وطائفة، والجمهور على جوازه، ومنهم أصحابنا للقطع باستفتاء الناس كلِّ صحابيِّ مفضول بلا نكير على المستفتي، لأنَّه لا يجب عليه إلا أن يسأل أهل العلم قال الله تعالى: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ٤٣/١٦] من غير تقييد الأهل بكونه الأعلَم،^{١٣٣} وإذا علم بمفضوليته مقلده^{١٣٤} كيف يزعم فساد ما ذهب إليه مخالفه؟^{١٣٥} وهو الأفضل،

[٢٧١و]

١٢٠ أي الجامع الصغير. انظر. فيض الباري للكشميري، ٤٥٨/١.

١٢١ ف، ب+ منهم.

١٢٢ فتح القدير لابن الهمام، ٤٣٧/١؛ درر الحكام لمنلا خسرو، ٦١/١؛ فيض الباري للكشميري، ٤٥٨/١.

١٢٣ ر، ف، س: تستلزم.

١٢٤ م: يعتقد.

١٢٥ م: عن الخطاء

١٢٦ م+ و.

١٢٧ ر: مقلد.

١٢٨ م- لا يقال قد ذُكر في المستصفي وغيره؛ م+ فإن قلت قد ذُكر في المُصَفَّى

١٢٩ ر، ف، ب، س: التقليد.

١٣٠ س: محتمل.

١٣١ الدر المختار للحصكفي، ١٢/١؛ رد المحتار لابن عابدين، ٤٨/١.

١٣٢ م- لأنَّنا نقول أن، م+ قلت.

١٣٣ م+ للقطع باستفتاء الناس كلِّ صحابيِّ مفضول بلا نكير على المستفتي، لأنَّه لا يجب عليه إلا أن يسأل أهل العلم قال الله تعالى: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ٤٣] من غير تقييد الأهل بكونه الأعلَم.

١٣٤ ب: مقلد.

١٣٥ م- يزعم فساد ما ذهب إليه مخالفه؛ م+ يعتقد خطأ مخالفه وهو أعلَم

وأيضاً الأفضل^{١٣٦} هو صحّة الاقتداء بالمسلمين لقوله عليه الصلاة والسلام: «صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ^{١٣٧}»^{١٣٨}، فعَدَمَ الصَّحَّةَ تَحْتَاجُ^{١٣٩} إِلَى دَلِيلٍ، وَلَا دَلِيلٌ هُنَا إِلَّا اعْتِقَادُ الْمَأْمُومِ أَنَّ إِمَامَهُ عَلَى الْخَطِئِ^{١٤٠} وَهُوَ لَا يَصْلِحُ دَلِيلًا، لِأَنَّهُ مَعَ ذَلِكَ^{١٤١} يَعْتَقِدُ صَحَّةَ عَمَلِهِ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى،^{١٤٢} لِأَنَّ الْمُجْتَهِدَ مَأْمُورًا بِالْعَمَلِ بِمَا أَدَّى إِلَيْهِ اجْتِهَادُهُ، وَإِنْ كَانَ حِطَاءً فَعَمَلُهُ لَامْتِنَالَهُ الْأَمْرَ صَحِيحًا، وَصَحَّ عَمَلٌ مِّنْ اقْتَدَى بِهِ، وَهَذَا بِالْإِجْمَاعِ^{١٤٣}، وَإِذَا كَانَ صَحِيحًا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى فَلَيْمَ^{١٤٤} لَا يَجُوزُ أَنْ يَصَحَّ^{١٤٥} بِهَذَا^{١٤٦} بِهَذَا الْإِجْمَاعِ، وَاللَّهُ تَعَالَى^{١٤٧} أَعْلَمُ.

المرتبة الثانية: في الخائبة لو صَلَّى خَلْفَ الشافعيّ وهو لم يختاط^{١٤٨} مواضع الخلاف كان مُسَيِّئًا^{١٤٩} وفي الكفاية ومفتاح السعادة أنّه يجوز مع الكراهة،^{١٥٠} وفي الفتاوى الغياثي^{١٥١}، والمختار أنّه إذا لَمْ يَعْلَمْ مِنْهُ هَذِهِ الْأَشْيَاءُ^{١٥٢} يَجُوزُ^{١٥٣} الْإِقْتِدَاءُ بِهِ^{١٥٤} مِنْ غَيْرِ كِرَاهَةٍ، لِأَنَّ الْأَصْلَ عَدْمُهَا،^{١٥٥} وَاللَّهُ أَعْلَمُ^{١٥٦}.

١٣٦ م: الأصل.

١٣٧ م+ لقوله عليه الصلاة والسلام: «صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ».

١٣٨ السنن للدارقطني، ٤٠٤/٢.

١٣٩ م، ف، ب: يحتاج.

١٤٠ م: حطاء أمامه.

١٤١ م ذلك، صح حامش م.

١٤٢ م- تعالى.

١٤٣ م+ وإن كان حطاء فعمله لامتناله الأمر صحيح، وصح عمل من اقتدى به، وهذا بالإجماع.

١٤٤ م: فلم.

١٤٥ ف+ أن يصح.

١٤٦ م- به.

١٤٧ م، ف، س، ب+ تعالى.

١٤٨ ف: يحتاج؛ ب+ لم.

١٤٩ فتاوى لقاضي خان، ٨٧/١.

١٥٠ الكفاية للكرلاني، ١٥٧/١.

١٥١ م+ الغياثي.

١٥٢ م: إذا لَمْ يَعْلَمْ أَنَّهُ يَرْتَكِبُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ.

١٥٣ س: تجوز.

١٥٤ م- به.

١٥٥ الفتاوى الغياثية للخطيب، ٣١.

١٥٦ م: واعلم.

أَنَّ / مَنْ يَقُولُ بِالكَرَاهَةِ إِنَّمَا ١٥٧ يريد فيما إذا لَمْ يَعْلَمْ مِرَاعَاتِهِ مَوَاضِعَ الْخِلَافِ ١٥٨ يَقِينًا، وَأَمَّا إِذَا عَلِمَ مِرَاعَاتِهِ مَوَاضِعَ ١٥٩ الْخِلَافِ ١٦٠ فَلَا كِرَاهَةَ هُنَا ١٦١، وَقَالَ ابْنُ الْعِمَادِ الشَّافِعِيُّ فِي الْقَوْلِ التَّمَامِ وَحِينَ قَلْنَا بِصِحَّةِ اقْتِدَاءِ الشَّافِعِيِّ بِالْحَنْفِيِّ، فَهَلْ يُكْرَهُ؟ وَجِهَانُ: فَإِنْ قَلْنَا: لَا يُكْرَهُ، قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ ١٦٢: «الْإِنْفِرَادُ أَفْضَلُ»، وَقَالَ غَيْرُهُ: «الْإِقْتِدَاءُ أَفْضَلُ» ١٦٣.

[٢٧١ظ]

المرتبة الثالثة: المراد بالكرهية في قول من يقول بها إنما ١٦٤ هي كراهة تنزيه لأنه ذكر في الفتاوى الغيائية ١٦٥ من مشايخنا من قال: «الأولى أن لا يُصَلِّيَ خَلْفَ مَنْ يَقُتُّ فِي الْفَجْرِ، إِذَا كَانَ لَا يَمِيلُ عَنْ قِبَلَتِنَا، وَيَتَوَضَّأُ مِنْ فَضْدٍ، وَحِجَامَةٍ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ»، ١٦٦ فالصلاة ١٦٧ خلفه خلاف الأولى، وهو معنى كراهة التنزيه، والتوفيق بين أقوال ١٦٨ مشايخ المذهب مَهْمَا أَمَكَّنَ أَصْلًا مَقَرَّرًا عِنْدَ الْفُقَهَاءِ فِي الْعُدُولِ ١٦٩ يُؤَيِّدُهُ مَا ذَكَرْنَاهُ عَنِ الْخَانِيَّةِ كَانَ مُسَمِّيًّا ١٧٠ عَلَى مَا عُرِفَ مِنَ الْإِصْطِلَاحِ الْفُقَهَاءِ فِي الْعُدُولِ عَنِ ١٧١ لَفْظِ الْكَرَاهَةِ إِلَى الْإِسَاءَةِ التَّنْزِيهِ ١٧٢، وَلَئِنَّ كِرَاهَةَ التَّحْرِيمِ ١٧٣ إِنَّمَا تَنْبَتُ عِنْدَ وُجُودِ دَلِيلٍ ظَنِّيٍّ / دَالٌّ عَلَى التَّحْرِيمِ ١٧٤، وَعِنْدَ احْتِيَاطِ الشَّافِعِيِّ مَوَاضِعَ الْخِلَافِ لَا يُوجَدُ دَلِيلٌ ظَنِّيٌّ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ. ١٧٥

[٢٧٢و]

- ١٥٧ م + إِنَّمَا.
١٥٨ م + مَوَاضِعَ الْخِلَافِ.
١٥٩ س، ب: مَوْضِعُ.
١٦٠ م - وَأَمَّا إِذَا عَلِمَ مِرَاعَاتِهِ مَوَاضِعَ الْخِلَافِ؛ م + وَإِذَا عَلِمَ.
١٦١ م: عِنْدَهُ أَيْضًا هَذَا.
١٦٢ وَهُوَ أَبُو إِسْحَاقَ الْمَرْوَزِيُّ الشَّافِعِيُّ، انظُرْ. سِيرَ أَعْلَامِ النَّبَلَاءِ لِلذَّهَبِيِّ، ٣٩/١٢؛ طَبَقَاتِ الشَّافِعِيَّةِ لِابْنِ قَاضِي شَهْبَةَ، ١٥٠/١.
١٦٣ الْقَوْلُ التَّمَامُ لِابْنِ الْعِمَادِ، ١٣٣.
١٦٤ ب: أَنَّهَا.
١٦٥ م: الْغِيَاثِيُّ.
١٦٦ الْفَتَاوَى الْغِيَاثِيَّةُ لِلْخَطِيبِ، ٣١.
١٦٧ ف، ب: وَالصَّلَاةُ.
١٦٨ م - أَقْوَالُ، صَحْحُ هَامِشِ م.
١٦٩ م + فِي الْعُدُولِ.
١٧٠ فَتَاوَى الْخَانِيَّةِ لِقَاضِي خَانَ، ٨٧/١.
١٧١ س، ب: عَلَى.
١٧٢ ف + التَّنْزِيهِ.
١٧٣ ر، ف: التَّنْزِيهِ؛ م، س، ب: التَّحْرِيمُ.
١٧٤ ر، ف: التَّنْزِيهِ؛ م، س، ب: التَّحْرِيمُ.
١٧٥ م + وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

المرتبة الرابعة: اقتداء الحنفي بالحنفي أولى إذا لم تستبق^{١٧٦} جماعة الشافعية^{١٧٧} جماعته في مسجد واحد^{١٧٨} هو^{١٧٩} حاضر فيه، وأما إذا سبقت مع حضوره فيه فالأفضل أن يقتدي بالشافعي، بل يُكره التأخير مكروهاً^{١٨٠}، لأنّ تكرار الجماعة في مسجد واحد مكروه عندنا، إلا إذا كانت الجماعة الأولى غير أهل ذلك المسجد، فحينئذٍ أهله^{١٨١} يصلون جماعة ثانية من غير كراهة أو^{١٨٢} أُذيت الجماعة الأولى على وجه الكراهة، وقد عرفت أنّ الصلاة مع الشافعي المراعي مواضع الخلاف جائزة من غير كراهة، وقد روي عن أبي يوسف رحمه الله تعالى^{١٨٣}: «أنّه لم ير بأساً في الصلاة في المسجد مرّة بعد أخرى، إذا لم يقم الإمام في موضع الإمام الأول، ولكن يصلي في ناحية المسجد.» لكن المعتمد هو القول الأول، أنّه^{١٨٤} لا يخلو حال الصلاة الشافعي، إما أن يشتغل بالرواتب أو بالنفل ينتظر الحنفي، وذلك منهّي عنه لقوله صلى الله عليه وسلّم /: [٢٧٢ظ]

«إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ.»^{١٨٥} وفي الخلاصة: ويكره التطوع^{١٨٦} في المسجد والناس في المكتوبة^{١٨٧}، وإما أن يجلس أو ينتظر الحنفي وهو أيضاً مكروه، لأنّ فيه الإعراض عن الجماعة ومخالفة المسلمين من غير كراهة في جماعتهم على المختار، وحيث كُرِهت الصلاة نفلًا في تلك الحالة، فالجلوس بلا صلاة أولى بالكراهة^{١٨٨}، ولأنّ أئمتنا قد نصّوا إذا^{١٨٩} شرع في الفرض وأُقيمت الصلاة^{١٩٠} يقطع ويدخل معهم^{١٩١}.

١٧٦ م، ف: تسبق.

١٧٧ م: الشافعي.

١٧٨ م- واحد.

١٧٩ م+ فيها.

١٨٠ م+ مكروهاً.

١٨١ م+ أهله.

١٨٢ م: و.

١٨٣ م+ رحمه الله تعالى.

١٨٤ م: ولأنّه.

١٨٥ صحيح البخاري، كتاب الجماعة والإمامة، ١٠؛ سنن ابن ماجه، كتاب إقامة الصلاة، ١٠٣؛ سنن الترمذي، الصلاة، ١٩٥-١٩٦.

١٨٦ م: الطوع.

١٨٧ تحفة الفقهاء للسمرقندي، ١/١٩٧.

١٨٨ م+ بالكراهة.

١٨٩ م: ولأنّ المنفرد نصّوا بأنّه إذا.

١٩٠ م: الجماعة.

١٩١ ر، س: معه.

وفي **الحدادي**: صَلَّى مِنَ الْفَجْرِ رَكْعَةً ثُمَّ أُقِيمَتِ الْمَفْرُوضَةُ يَقْطَعُ وَيَدْخُلُ مَعَهُمْ،^{١٩٢} وكذا إذا قام إلى الثانية قبل أن يقيدَها بسجدة، فإنه يقطع، ولأنه قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ الصَّلَاةَ، وَالْإِمَامَ عَلَى حَالٍ فَلْيُصْنَعْ كَمَا يَصْنَعُ الْإِمَامُ»، رواه مسلم^{١٩٣} والترمذي عن عليٍّ ومعاذ بن جبل^{١٩٤} رضي الله عنهما^{١٩٥}،^{١٩٦} وقال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فِي رَحْلِهِ ثُمَّ أَدْرَكَ الْإِمَامَ وَلَمْ يُصَلِّ فَلْيُصَلِّ مَعَهُ^{١٩٧}، فَإِنَّهَا لَهُ نَافِلَةٌ»، رواه أبو داود والحاكم في **مستدرکه** والبيهقي في **السنن** عن يزيد بن الأسود.^{١٩٨}

وقال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ /: «إِذَا جِئْتَ مَعَ النَّاسِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ»، رواه مالك والشافعي والنسائي وابن حبان في **صحيحه**.^{١٩٩}

[٢٧٣و]

عن محجن^{٢٠٠} قال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَصَلِّيَ مَعَ النَّاسِ؟ أَلَسْتَ بِرَجُلٍ مُسْلِمٍ؟ إِذَا جِئْتَ فَصَلِّ مَعَ النَّاسِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ»، رواه الطبراني في **الكبير**.^{٢٠١}

وعن بشر بن الأدرع^{٢٠٢} قال: صَلَّيْتُ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ فِي نَيْبِي ثُمَّ جِئْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَلَسْتُ عِنْدَهُ، فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، وَلَمْ أُصَلِّ، فَلَمَّا انصَرَفَ قَالَ: «أَلَسْتَ بِمُسْلِمٍ؟»، قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: «فَمَا بَالُكَ لَمْ تُصَلِّ؟»، قُلْتُ: إِنِّي صَلَّيْتُ فِي رَحْلِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلِّ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ صَلَّيْتَ فِي رَحْلِكَ» رواه عبد الرزاق في **الجامع**.^{٢٠٤}

فهذه الأحاديث إن حملناها على ظواهرها أفادت وجوب دخول من حضر جماعة المسلمين في المسجد في صلاتهم، وإن صرفناها عن ظواهرها أفادت^{٢٠٥} كونه سنة مؤكدة بتركها يلزم الإساءة، ولا شك أن

- ١٩٢ الهداية للمرغيناني، ٧١/١.
- ١٩٣ ف، س- مسلم.
- ١٩٤ س+ بن جبل.
- ١٩٥ م: عنهم أجمعين؛ س: عنهم.
- ١٩٦ سنن الترمذي، أبواب السُّقْرِ، ٤١٤.
- ١٩٧ وفي هامش م+ معه.
- ١٩٨ سنن أبي داود، الصلاة، ٥٧؛ المستدرک علی الصحیحین للحاکم النیسابوری، ٣٧٢/١؛ السنن الكبرى للبيهقي، ٤٢٨/٢.
- ١٩٩ الموطأ لمالك، ١٣٢/١؛ المسند للشافعي، ٢١٤/١؛ الصحيح لابن حبان، ٢٧٥/٢.
- ٢٠٠ ر، ف، س: محمود.
- ٢٠١ الموطأ لمالك، ١٣٢/١؛ المعجم الكبير للطبراني، ٢٩٤/٢٠.
- ٢٠٢ ف: وعن.
- ٢٠٣ م: عن بشر بن محمود عن أبيه عن محجان بن الأدرع.
- ٢٠٤ المصنف لعبد الرزاق، ٤٢١/٢.
- ٢٠٥ م، س: أفاد.

[٢٧٣ظ]

الموجب لهذا المقدار من التأكيد ليس مجرد الترغيب إلى التطوع / بل الاحتراز عن مخالفة جماعة المسلمين، وأيضاً مدح الله سبحانه^{٢٠٦} وتعالى^{٢٠٧} في كلامه العزيز المجيد^{٢٠٨} أنبيائه بأنهم كانوا يسارعون في الخيرات، والوقت سيفت قاطع، والعمر لا اعتماد عليه، والمؤمن ينبغي له أن يحسب كل نفس من أنفاسه آخر عهده من الدنيا، ويعتتم عاقبته، وعدم حيلولة الموانع بينه وبين أداء^{٢٠٩} ما فرض الله تعالى^{٢١٠} عليه، وفي التأخير آفات^{٢١١} ويحسن الظن بالأئمة الأربعة وأتباعهم رضوان الله تعالى^{٢١٢} عليهم أجمعين، ويعلم أن من أعظم الحكم في صلاة الجماعة أثيلاف قلوب المؤمنين، لا اختلاف فيها^{٢١٣}، فإن الرحمة^{٢١٤} إنما^{٢١٥} تنزل عند ذلك، والتعصب فسق كما صرح به المحققون، ومنه ما يؤدي إلى الطعن في الأئمة، والقدح فيهم وذلك، والعياذ بالله تعالى^{٢١٦} مؤد^{٢١٧} إلى الكفر، وبالله العون، والهداية، والتوفيق، والله أعلم بالصواب^{٢١٨}.

وصلّى الله على سيّدنا محمّد من القرآن اقتدى، وعلى آله^{٢١٩} أصحابه نجوم الهدى، وعلى من اقتدى بهم / فاهتدى^{٢٢٠}، والحمد لله وحده،^{٢٢١} وصلّى الله على من لا نبيّ بعده،^{٢٢٢} تمت بحمد الله ومنته، أسكن الله مؤلّفها فسيح جنّته، وأعاد علينا من نفعها وبركتها، أنه وليّ الإنعام، والحمد لله على التمام^{٢٢٣}.

[٢٧٤و]

٢٠٦ ف، س - سبحانه.

٢٠٧ س - وتعالى.

٢٠٨ م في كلامه العزيز المجيد.

٢٠٩ ر: إذا.

٢١٠ م، س + تعالى.

٢١١ م - وفي التأخير آفات.

٢١٢ ف + تعالى.

٢١٣ م - لا اختلاف فيها؛ م + فيحترز عما يوجب اختلافها.

٢١٤ م: الرحمت.

٢١٥ م - إنما.

٢١٦ م - تعالى.

٢١٧ م: يؤدّي.

٢١٨ م + بالصواب؛ س - والله أعلم بالصواب.

٢١٩ ف + آله.

٢٢٠ ف + تسليماً كثيراً دائماً أبداً.

٢٢١ س: تمت الرسالة بحمد الله تعالى وعونه.

٢٢٢ م - من القرآن اقتدى، وعلى أصحابه نجوم الهدى، وعلى من اقتدى بهم فاهتدى، والحمد لله وحده، وصلّى الله على من لا نبيّ بعده.

٢٢٣ م: وصلّى الله على سيّدنا محمّد وعلى آله وصحبه و سلم تَمَّت الرسالة في جواز الاقتداء بالشافعي للعلامة الجليل مولانا محمّد أمين الشّهير بأمير بادشاه البخاريّ تنزيل مكة المشرفة رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً يَتَّبِعُهُ وَكْرَمَهُ آمِينَ آمِينَ آمِينَ؛ ف - والحمد لله وحده، وصلّى الله على من لا نبيّ بعده، تَمَّت بحمد الله ومنته، أسكن الله مؤلّفها فسيح جنّته، وأعاد علينا من نفعها وبركتها، أنه وليّ الإنعام، والحمد لله على التمام.

المصادر

معجم المؤلفين؛

كحالة، عمر رضا(ت. ١٩٨٧م). دار إحياء التراث العربي، بيروت د. ت.

الأعلام؛

الزركلي، خير الدين (ت. ١٩٧٦م). دار العلم للملايين، بيروت ٢٠٠٢.

سير أعلام النبلاء؛

الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قَائِمَاز (ت. ٧٤٨هـ/١٣٤٨م). دار الحديث القاهرة ١٤٢٧هـ/٢٠٠٦م.

طبقات الشافعية؛

ابن قاضي شهبة، تقي الدين (ت. ٨٥١هـ/١٤٤٨م). تحقيق: الحافظ عبد العليم خان، عالم الكتب، بيروت ١٤٠٧هـ.

فتح القدير على الهداية؛

ابن الهمام، كمال الدين (ت. ٨٦١هـ/١٤٥٧م). دار الفكر، بيروت د. ت.

النهاية في شرح الهداية؛

السغناقي، حسين بن علي (ت. ٧١٤هـ/١٣١٤م). دراسة وتحقيق: خالد بن إبراهيم صالح المحميد، رسائل ماجستير، مركز الدراسات الإسلامية بكلية الشريعة والدراسات الإسلامية بجامعة أم القرى بمكة ١٤٣٥-١٤٣٨هـ.

تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق وحاشية الشَّيْبِي؛

الزبيلي، عثمان بن علي (ت. ٧٤٣هـ/١٣٤٣م). المطبعة الكبرى الأميرية، بولاق ١٣١٤.

البنية شرح الهداية؛

العيني، بدر الدين (ت. ٨٥٥هـ/١٤٥١م). تحقيق: أيمن صالح شعبان، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.

الذخيرة البرهانية المسمى ذخيرة الفتاوى في الفقه على المذهب الحنفي؛

برهان الدين البخاري، (ابن مازة)، أبو المعالي محمود بن أحمد بن عبد العزيز البخاري المرغيناني (ت. ٦١٦هـ/١٢١٩م). تحقيق: أبو أحمد العادلي وآخرون، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٤٠/٢٠١٩.

جامع الفتاوى؛

قرق أمره الحميدي، محمد بن مصطفى القرمانى (ت. ٨٨٠هـ/١٤٧٦م). إسطنبول المكتبة السلطانية، فاتح، ٢٢٨٧، ١-٢٠١ظ.

شرح الجامع الصغير؛

المرسخسي، أبو بكر شمس الأمانة (ت. ٨٨٣هـ/١٠٩٠م). إسطنبول المكتبة السلطانية، بغدادلي وهبي، ٥٦٥، ١-٢٧٧ظ.

شرح الجامع الصغير؛

الصدر الشهيد، حسام الدين (ت. ٨٥٣٦هـ/١١٤١م). إسطنبول المكتبة السلطانية، آيا صوفيا، ١٣٥٨، ١-١٧٥ظ.

شرح الجامع الصغير؛

قاضي خان، فخر الدين الأوزجندى الفرغانى (ت. ٥٩٢هـ/١١٩٦م). بروصة المكتبة ابنه بك، ١/٤٥٤، ١-٨٤و.

السراج الوهاج؛

الحداد، أبو بكر بن علي بن محمد (ت. ٨٠٠هـ/١٣٩٠م). إسطنبول: المكتبة السلিমانيّة آيا صوفيا، ١٢٦٣، ١-٤٣٠ظ.

فتاوى قاضيهان: فتاوى الخانية؛

قاضي خان، فخر الدين الأوزجندی الفرغاني (ت. ٥٩٢هـ/١١٩٦م). تحقيق: سالم مصطفى البدری، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٩.

فيض الباري على صحيح البخاري؛

الكشميري، محمد أنور شاه بن معظم شاه (ت. ١٩٣٣م). تحقيق: محمد بدر عالم الميرتهی دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٢٦هـ-٢٠٠٥م.

درر الحکام شرح غرر الأحكام؛

ملا خسرو، محمد بن فرامرز بن علي (ت. ٨٨٥هـ/١٤٨٠م). دار إحياء الكتب العربية، د.م. د.ت.

سنن الدارقطني؛

الدارقطني، أبو الحسن علي بن أحمد (ت. ٣٨٥هـ/٩٩٠م). تحقيق: شعيب الارنؤوط وآخرون، مؤسسة الرسالة، بيروت ٢٠٠٤.

الفتاوى الغيبائية؛

الخطيب، داود بن يوسف (ت. ٩٠). المطبعة الاميرية، بولاق ١٣٢١هـ.

سنن الترمذي؛

الترمذي، أحمد بن عيسى أبو عيسى (ت. ٢٧٩هـ/٨٩٢م). تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت ١٩٩٦.

سنن ابن ماجة؛

ابن ماجة، محمد بن يزيد أبو عبدالله القزويني (ت. ٢٧٣هـ/٨٨٧م). تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الفكر، بيروت د.ت.

سنن أبي داود؛

أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السنجستاني (ت. ٢٧٥هـ/٨٨٩م). تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت د.ت.

السنن الكبرى؛

البيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي (ت. ٤٥٨هـ/١٠٦٦م). تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٣.

المستدرک على الصحيحين؛

الحاكم النيسابوري، أبو عبد الله محمد بن عبد الله (ت. ٤٠٥هـ/١٠١٤م). تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٠.

الكفاية شرح الهداية؛

الكرلاني، جلال الدين بن شمس الدين (ت. ٧٦٧هـ/١٣٦٦م). المطبعة الايمبراطورية الكائنة، قزان ١٣٠٤.

الموطأ؛

مالك بن أنس، أبو عبدالله الأصبحي (ت. ١٧٩هـ/٧٩٥م). تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت ١٩٨٥.

المسند؛

Çiftci, "Emir Padişah'ın Hayatı ve *Risâle ferîde fi iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye*
İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi"

الشافعي، محمد بن إدريس (ت. ۲۰۴/هـ/۸۲۰م). دار الكتب العلمية، بيروت ۱۴۰۰.

صحيح ابن حبان؛

ابن حبان، أبو حاتم محمد بن أحمد التميمي (ت. ۳۵۴/هـ/۹۶۵م). تحقيق: محمد علي سونمز، خالد أي دمير، دار ابن حزم، بيروت ۲۰۱۲.

المعجم الكبير؛

الطبراني، أبو القاسم (ت. ۳۶۰/هـ/۹۷۱م). تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، مكتبة ابن تيمية، القاهرة ۱۹۹۴.

مصنف عبد الرزاق؛

عبد الرزاق الصنعاني، أبو بكر بن همام (ت. ۲۱۱/هـ/۸۲۶م). تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت ۱۴۰۳.

رد المحتار على الدر المختار؛

ابن عابدين، محمد أمين، (ت. ۱۲۵۲/هـ/۱۸۳۶م). مطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر ۱۹۶۶

تحفة الفقهاء؛

السمرقندي، علاء الدين (ت. ۵۳۹/هـ/۱۱۴۴م). دار الكتب العلمية، بيروت ۱۹۹۴.

الهداية في شرح بداية المبتدي؛

المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (ت. ۵۹۳/هـ/۱۱۹۷م). تحقيق: طلال يوسف، دار احياء التراث العربي، بيروت د. ت.

القول التمام في أحكام المأموم والإمام؛

ابن العماد، أبو الفتح محمد بن أحمد الأقفهسي (ت. ۸۰۸/هـ/۱۴۰۵م). تحقيق: مصطفى عاشور، مكتبة القرآن القاهرة ۱۹۸۹.

الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار؛

الحصكفي، علاء الدين (ت. ۱۰۸۸/هـ/۱۶۷۷م). تحقيق: عبد المنعم خليل إبراهيم، دار الكتب العلمية، بيروت ۲۰۰۲.

